

Badische Landesbibliothek Karlsruhe

Digitale Sammlung der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe

Opera

Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus

[Venedig], 4. Apr. 1497

[Liber quintus]

[urn:nbn:de:bsz:31-300412](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bsz:31-300412)

LIBER QUINTVS

Lactāti Firmiani institutionū diuinārū aduersū gētes liber qntus. De iustitia p̄cemiū
 Quod iniquū & ipiū est ante dānare uel p̄sonā uel cām: q̄ de merito eius cognosce-
 re. Et quare sapia iungenda sit religiōi. Et quare sapia huius mundi litteras sacras cōtē-
 pserit. Et q̄ eloquentia seruit saculo & plarūq; ut amplius elucescat. ex industria ipu-
 gnat ueritatem: quæ fere sempidoneis assertoribus indiget.

Ca. primū.

Non ē apud me dubiū Cōstāntine impator maxiegn hoc op⁹ nostrū
 quo singularis ille rerū cōditor & hui⁹imēsi opis rector asserit. Si
 q̄s attigerit ex istis ineptæ religiōis: ut sūt nimia supstitōe ipatien-
 tes isectet: et maledictis: ut uix lecto fortasse p̄cipio affligat: p̄i-
 ciat exerceat: seq; in expiabili scelere cōtaminari atq; astringi putet
 si hæc aut legat patienter: aut audiat: ob hoc tñ si fieri pōt humani-
 tatis iure postulam⁹ ut uō prius dānet. q̄ uniuersa cognouent. nā

si sacrilegis. & pditorib⁹. & uenficis potestas defēdēdi sui dat: nec p̄dānari quēq; icogni-
 ta cā licet. nō iniuste petere uidemur. ut si q̄s erit ille q̄ inciderit in hæc. si leget p̄legat si
 audiet sniam differat in extremū. Sed noui hoīum p̄tinaciā: nūq; ipetrabimus. Timēt. n.
 ne a nobis reuicti. manus dare aliqñ clamāte ipsa ueritate cogantur. Obstrepūt igitur
 & intercedūt. ne audiant. & oculos suos opprimunt: ne lumen uideant quod offerimus
 Quo plane ipsi diffidentia suæ pditæ rōni ostendunt: cum neq; cognoscere. neq; cōgre-
 di audient: quia sciunt se facile supari. Et iccirco disceptatione sublata.
 Pellit e medio: sapia ueritur rex (ut ait ennius) & q̄a student damnare tanq̄ nocētes: Ennius
 quos utiq; sciūt inocētes: cōstare de ipsa inocētia nolūt. quasi nō maior iniquitas sit pro-
 batā inocētiā dānasse: q̄ iauditā. Sed (ut dixi) uerent: ne si audierit: dānare non possint
 Et iō cultores dei sūmi hoc est iustos hoīes torquēt: interficiūt. extermināt. nec cās odio
 rū ipsi reddere possūt: q̄ tā uehementer oderunt quia ipsi errāt: irascunt his q̄ uia uerā
 sequūt. & cū corrigere se possint. errores suos insup crudelibus factis coaceruat inno-
 cētiū cruore maculāt & dicat as deo mētes euisceratis corpib⁹ detorquet cū talibus cō-
 gredi & disputare cōtēdius. Hos ad ueritatē ab iep̄ta p̄ualioe traducere: q̄ sanguinē fa-
 cilius hauserit q̄ uerba iustorū. Quod igit? Opam ne pdemus? Minime. Nā si lucrari
 hos a morte: ad quā cōcitissime tēdūt nō potuerim⁹. si ab illo itinere de morte ad uitā
 lucēq; reuocare: qm̄ ipsi salutē suæ repugnāt: nō os tñ confirmabimus: quorū non ē sta-
 bilis ac solidis radicibus fundata & fixa snia. Nurāt. n. plurimi & maxime qui litterarū
 aliquid attigerunt Nā & in hoc philosophi. & oratores & poetæ p̄nciosi sunt. q̄ incau-
 tos aīos facile irratire possunt suauitate sermonis. & carminum dulci moduiatōe currē-
 tium. Ob eāq; cām uolui sapiam cū religione coniungere: neqd studiosis illa inanis do-
 c̄trina possit officere: ut iā scia litterarū non mō nihil noceat religiōi atq; iustitiæ. sed et
 p̄sit q̄ plurimū: si isq; eas didicerit: sit uirtutibus istructior. & ueritate sapientior. Præ-
 terea et si nulli alii: nobis certe proderit: delectabit se cōscia. gaudebit mēs se in ueritatē
 luce uersari: qd̄ ē aīa pabulū incredibili quadā iocūditate p̄fulū Verū nō est despandū
 fortasse nō canimus surdis. Nec. n. tā in malo statu res ē. ut desint desint sane. mētes q̄
 bus & ueritas placeat. & monstratū sibi rectū iter & uideāt & sequant. Circūliniat mō
 poculū cælestis sapiæ melle. ut possint ab iprudentibus amara remedia sine offensiōe
 potari dum illiciens prima dulcedo acerbitatē saporis aspi sub p̄textu suauitatis occul-
 tat. Nā in primis causa est cur apud sapientes: & doctos. & principes huius saculi scri-
 ptura sancta fide careat. q̄ p̄phetæ cōmuni ac simplici sermone ut ad populū sūt locuti
 Cōtēnūt itaq; ab his: q̄ nihil audire uel legere nisi expolitū ac disertū uolūt. nec quiq;

DIVINARVM INSTITVTIONVM

hæere aïs eorū pōt: nisi q̄ aures blandiori sono mulcēt. Illa uero quæ sordida uidentur anilia: inepta: uulgaria existimantur. Ideo nihil uerum purant: nisi quod auditu suaue ē nihil credibile: nisi quod pōt incutere uoluptatem: nemo rem ueritate pōderat sed ornatu. Non ergo credunt diuinis: fūco carent: sed ne illis quidem qui eas interpretantur quæ sunt & ipsi aut oīo rudes: aut certe parum docti. Nam ut plene sint eloquentes: p̄ raro contingit: cuius rei cā in apto est. Eloquentia. n. sæculo seruit: populo se iactare & in rebus malis placere gestit. Siq̄ dē ueritatē sapius expugnare conatur. ut uim suam monstret: opes expetit: honores cōcupiscit: sūmū deniq; gradū dignitatis exposcit. Ergo hæc quali hūilia despicit: arcana tāq̄ cōtraria sibi fugit: q̄ppe q̄ publico gaudeat: & multitudinem celebritatēq; desideret. Eo fit ut sapia & ueritas idoneis p̄conibus idigeat. Et siq̄ forte littērorū se ad eā cōtulerūt: defensiōi eius nō suffecerūt. Ex his q̄ mihi noti sunt Minutius scilicet nō ignobilis iter caudicos loci fuit. Huius liber cui Octauio titulus ē: declarat q̄ idoneus ueritatis assertor esse potuisset: si se totū ad id studiū cōtulisset. Septimus quoq; Tertullianus fuit oī genere litterarū pitus: sed in eloquendo parū facilis & minus comptus: & multū obscurus fuit. Ergo ne hic q̄dem satis celebritatis inuenit. Vnus igit̄ præcipuus & clarus extitit Cyprianus: q̄ magnā sibi gloriā ex artis oratoriae p̄fessione q̄sierat: & ad modū multa cōscripsit in suo genere mirāda. Erat. n. ingenio facili: copioso: suauis & quæ sermōis maxia est uirtus apto ut discernere neq̄as: ut rū ne ornati or in loquēdo. au faciliōr in explicando: an. potētior in psuadēdo q̄sq̄ fuerit. Hic tñ docere ultra uerba sacramētū ignorantibus non pōt: qm̄ mystica sunt q̄ locutus est: & ad id p̄parata: ut solis fidelibus audiant. Deniq; a doctis huius sæculi q̄bus forte scripta eius inotuerunt: derideri solet. Audiuī ego quēdā hoīem disertū sane. q̄ eū imutata una littera Caprianū uocaret quasi q̄ elegās ingeniu & meli oribus rebus aptum: ad aniles fabulas cōtulisset: Quod si accidit hoc ei: cuius eloquentia nō isuaus ē: qd̄ tādem putem? accidere illis quorū sermo ieiunus ē & ingratus: q̄ neq; uim psuadendi: neq; subtilitatē argumentandi: neq; ullā p̄fus acerbitatē ad reuincendum habere potuerūt:

Q̄ d̄ ex defectu doctorū data ē temerariis hoibus audacia ipugnādi ueritatē ignotā & hoc p̄bat exēplo duorū philosophorū: quos uiderat in Bythinia. Ca. ii.

Rgo q̄a d̄fuerūt apud n̄ros idonei pitiq; doctores: q̄ uehemēter. q̄ acriter errores publicos redarguerēt: q̄ cām oēm ueritatis ornate copioseq; defenderēt p̄ uocauit quosdā hæc ipsa penuria: ut auderēt scribere cōtra ignotā sibi ueritatē. Omitto eos: q̄ prioribus eā tp̄ibus ne q̄q̄ lacefferūt. Ego cū in Bythinia litteras oratorias accitus docerem: cōtigisset q̄ eodē tpe ut dei templum euerteret: duo extiterunt ibidem: q̄ iacenti atq; abiectæ ueritati nescio utrū supbius an iportunius insultarent: quorum alter antistitem se philosophiæ p̄fitebat. Verū ita uiciosus: ut cōtinentiæ magister nō minus auaritia q̄ libidinibus arderet: i uictu tā sumptuosus: ut in schola uirtutis assertor: parsimonix paup̄ratiscq; laudator: in palatio peiūs cenaret q̄ domi. tñ uitia sua capillis & pallio: & (q̄d̄ maximum est uelamentum) diuitiis p̄tegebat: quas ut auget ad amicitias iudiciū miro ambitu penetrabat: eosq; sibi repente auctoritate falsi nominis obligabat: non mō ut eorū sententiam uenderet: uerū etiam ut confines suos: quos adibus agriscq; pellebat: a suo repetendo ac potentia retardabat. Hic uero qui suas disputationes moribus destruebat: uel mores suos disputatōibus arguebat: ipse aduersus se grauis censor: & accusator acerrimus: eodem ipso tempore quo iustus populus nefarie lacebat: tres libros euomuit contra religionem nomenq; christianum. Professus ante oīa philosophi officiu esse erroribus hoīum subuenire: atq; illos ad uerā uia reuocare: id est ad cultus deorum: quorū minime ac maiestate (ut ille dicebat) mundus gubernaretur.

Lactan: 95.

LIBER QUINTVS

pati hoies inperitos quorū dā fraudib⁹ illicine iplicitatis eorū præde ac pabulo sit hoibus astutis. Itaq; se suscepisse hoc munus philosophia dignū: ut pferret non uidentib⁹ lumen sapiæ: nō mō ut susceptis deorū cultibus resanescāt: sed et ut p̄tinaci obstinatōe deposita corporis cruciamēta deuitēt: nec scæuas mēbrorū laceratōes frustra ppetiue lint. Vt at̄ apparet cui⁹ rei grā opus illud elaborasset: effusus est in principum laudes: quorū pietas & prouidentia (ut qdē ipse dicebat) tum in cæteris rebus hūanis: tū præcipue in defendendis deorū religionibus claruisset: cōsultū esse tandē rebus ut cohibita impia & anili supstitōe: uniuersi hoies legitimis sacris uacarent ac pp̄tios sibi deos exp̄rentur. Vbi at̄ religiōis eius cōtra quā porabat infirmare uoluit rōnem ineptus: uanus: ridiculus apparuit: q̄a grauis ille consultor utilitatis alienæ: nō mō quid oppugnāret: ed̄ et quid loqueret̄ nesciebat. Nā siq; nostrorū affuerūt: quīs temporis grā cōticerēt aiō tamen derisere: utpote cū uiderent hoiem p̄fidentē se illuminaturū alios cū ipse cæcus eēt redacturū alios ab errore: cū ipse ignoraret ubi pedes suos poneret: eruditurū alios ad ueritatē: cuius ne scintillā qdē unā uidisset aliqñ q̄ppe cū sapiæ p̄fessor p̄fligere sapiam niteret̄. Oēs tñ id arguebāt: q̄ illo potissimū tpe id opis esset aggressus: quo furebat odiosa crudelitas. O philosophū adulatorē: ac t̄pi seruiē. Verū hic p̄ sua inanitate cōtēptus est qui & grām quā spauit non est ademptus: & gloria quā captauit: i culpā reprehensionēq; cōuerſa est. Alius eandē materiā mordacius scripsit qui erāt tūc e numero iudiciū: & qui auctor i primis faciēda p̄secutiōis fuit: quo scelere nō contēt⁹ et̄ scriptis eos quos afflixerat ifecutus ē. Cōposuit. n. libellos duos non cōtra christiāos ne inimice insectari uideret̄: sed ad christiāos ut hūanæ & benignæ cōsulere putaret̄ in q̄bus ita falsitatē scripturæ sacræ arguere conatus est tanq̄ sibi esset tota cōtraria. nā quædā capita quæ repugnare sibi uidebant̄ exposuit: adeo multa adeo intima enumerans. ut aliquando ex eadem disciplina fuisse uideat̄. Qd̄ si fuit: q̄s eū Demosthenes poterit ab impietate defendere: qui religiōis cui fuerat assensus & fidei cuius nomen induerat & sacramenti qd̄ acceperat p̄ditor factus ē: nisi forte casu i manus eius diuinæ litteræ inciderūt: Quæ igitur temeritas erit id audere dissoluere: q̄ illi nemo interpretat⁹ ē bona qd̄ aut nihil didicit: aut nihil intellexit. Tantū. n. abest a diuinis litteris repugnantia: quantū ille abfuit a ueritate & fide præcipue tñ Paulum Petrūq; lacerauit cæte rosq; discipulos tanq̄ fallaciæ seminatores: quos eosdem tñ rudes & indoctos fuisse testatus est. Nam quosdam eorū piscatorio officio quæstum fuisse: quasi agre ferret. q̄ illā rem non Aristophanes aliquis: aut Aristarchus commentatus sit.

Quod discipulis Christi uoluntas mentiendi abfuit: qui uitam exercebant cōtrariā uitis. Et quod respondendum fuit blaffemæ eorum q̄ Christum magum fuisse mentiti sunt: & sibi ipsis contraria docuerunt.

Ca. iiii.

Bfuit ergo ab his fingendi uoluntas & astutia: quoniam rudes fuerūt. Aut q̄s possit indoctus apta inter se ad coherencia fingere: cū philosophorum doctissimi plato & Aristoteles: & Epicurus & Zenon ipsi sibi repugnantia & cōtraria dixerunt. Hæc est enim mendaciorum natura coherere non possint. Illorum aut traditio quia uera est: quadrat ubiq; ac tota sibi consentit: & ideo psuadet: q̄a constātī rōne suffulca est. non igitur quæstus & cōmodi gratia religionem istam cōmentati sunt quippe qui & præceptis: & ipsa re eam uitā secuti sunt: quæ & uoluptatibus caret & oia quæ habentur in bonis spernit: & qui non tantum mortem pro fide subierint: sed etiam morituros esse se: & scierint & prædixerint: & postea uniuersos qui eorum disciplinam secuti essent: acerba & nefanda passuros. Ipsū autem Christum affirmauit a iudæis fu

DIVINARVM INSTITVTIONVM

gatum: collecta noningentorū hoīum manu latrocinia fecisse. Quis tantæ auctoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane. Nā fortasse illi aut hoc in se mnis apollo aliq̄ nūciauit. Tot sp̄ latrones pierunt: & quotidie pereunt utiq; multos & ipse dānasti: q̄s eorū post crucem suam: nō dicā deus: sed hō appellatus ē. Verū tu forsitan ex eo credidisti: q̄a uos homicidā Martē consecrasti ut deū qd' tñ non fecissetis: si illū areopagite in crucē sustulissent. Item cū facta eius mirabilia destrueret: nec tñ negaret: uoluit ostendere Apollinum uel patria: uel ēt maiora fecisse. Mirum q̄ Apulleiū prætermisit cuius solent & multa & mira memorari. Cur igitur o delirum caput: nemo Apolloniū p̄ deo colit: nisi forte tu solus: illo. s. deo dignus: cū quo te in sempiternū uerus deus puniet. Si magus Christus quia mirabilia fecit: p̄tior utiq; Apolloni⁹: qui (ut describis) cū Domitianus eū punire uellet repente in iudicio nō cōparuit: q̄ ille q̄ cōprehensus est & cruci affixus. At. n. ex hoc ipso fortasse insolentiā ipsius uoluit arguere q̄ deū se cōstitueret. ut ille uerecundior fuisse uideatur: qui cū maiora faceret: ut hic putat id sibi nō arrogauerit. Omitto nunc ipsa opa comparare: quia in secūdo & supiori libro de fraude ac præstigiis artis magicæ dixi. Nego esse quēq; q̄ oportet i primis id sibi post mortē cōtingere: qd' ēt reges maximī cōcupiscūt. Cur. n. hoies sibi sepulchra magnifica: cur statuas: cur imagines cōparant: cur aliq̄bus factis præclaris: aut ēt morte p̄ciuis suscipra: studeat opiniones hoīum p̄mere. Cur deniq; ingenii tui monumentū hoc de re stabili stultitia tāq̄ cœno ædificatū cōstituere uoluisti: nisi q̄ immortalitē de memoria nominis sp̄as. Stultū ē igit̄ id putare apolloniū uoluisse: qd' optaret utiq; si posset: q̄a nō est: qui immortalitē recuset: & maxime cū eū dicas & adoratū eē a q̄busdā: sicut deū: & simulacrū eius sub herculis Alexiaci noīe cōstitutū: ab Ephesiis ēt honorari nō potuit ergo post mortē deus credi: q̄a & hoīem & magnum fuisse constabat. & ideo alieni nominis titulo affectauit diuinitatem quia suo nec poterat. nec audebat. Noster uero & poterat deus credi: quia magus nō fuit. & creditus est. quia uerus nō fuit. Nō inq̄ hoc dico iccirco Apolloniū nō habri deū: quia noluerit: sed ut appareat nos sapientiores esse q̄ mirabilius factis nō statim fidē diuinitatis adiunximus: q̄ uos quia ob exigua portenta deum credidistis: non est mirū si tu qui a dei sapientia longe remotus es. nihil profus inelligis eorū: quæ legisti: cū iudei a qui a principio p̄phetas lectitauerant quibusq; sacramentum dei fuerat ob signatū: tū legerent ignorauerunt. Disce igit̄ siqd' tibi cordis ē non iccirco a nobis deū creditū Christū: q̄a mirabilia fecit. sed q̄a uidimus i eo facta eē oīa quæ nobis annunciata sūt uaticinio p̄phetarū: fecit mirabilia. Magum putassemus ut & nos nūcupatis. & iudæi tūc putauerūt: si nō illa facturū Christū p̄phetæ oēs uno sp̄itu prædicent. Ita q̄ deū credimus: non magis ex factis opibusq; mirandis: q̄ ex illa ipsa cruce: quā uos sicut carnes lambitis: qm̄ simul & illa predicta est non igit̄ suo testimonio. Cui. n. de se dicenti credi p̄t. Sed p̄phetarū testimonio: q̄ oīa quæ fecit ac passus est: multo ante cecinerūt: fidē diuinitatis accipit. qd' neq; Apollonio. neq; Apuleio neq; cuiq; magorū potuit. aut p̄t aliq̄n cōtingere. Cū igit̄ talia ignorariæ suæ deliramenta sudisset. cum ueritatem penitus excidere cōnixus esset ausus est libros suos nefarios ac dei hostes φιλανθρωπ. i. ueritatis amatores annotare. O cæcum pectus. o mētem cimмериis (ut aiunt) tenebris atriozem. Discipulus hic fortasse Anaxagoræ fuit cui niues attamentum fuerunt: atque eadem cæcitas est. & uero falsitatis & mendacio ueritatis nomen imponere. Videlicet homo sub dolus uoluit lupum sub ouis pelle cælare. ut fallaci titulo posset irratire lectorem. Verum esto insana hoc: non malicia feceris. Quam tandem nobis attulisti ueritatem: nisi quod assertor deorum eos

LIBER QUINTVS

iplos ad ultimū pdidisti: Prosecutus. n. sūmi dei laudes: quē regem: quē maximum: opi-
ficem rerū: quē fontē bonorū: quē parentem oīum: quē factore: altorēq; uiuentiū con-
fessus es. Ademisti Ioui tuo regnū: eumq; sūma potestate depulsum: i ministrorū nūerū
rededisti. Epilogus itaq; te tuus arguit stultitiā: uanitatē: erroris. Affirmans deos eē &
illos tñ subiicis: & mancipas ei deo: cuius religionem conaris euertere.

Quare hoc opus inceptum sit: & contra quos. & ad qd profit.

Ca. iiii.

I ergo de qbus dixi: cū præsente me ac dolēte sacrilegas suas litteras explicaf-
set & illorū supba ipietate stimulat: & ueritatis ipsi cōscia (ut ego arbitror)
suscepit hoc munus: ut oibus ingenū mei uiribus accusatores iustitiā refutarē
nō ut cōtra bos scriberē: q; paucis obteri poterā: sed oēs q; ubiq; idē opis efficiūt: aut ef-
fecerūt: uno simul ipetu pfligarē. Nō dubito. n. qn & alii plurimi: & multis i locis: & nō
mō græcis: sed et latinis litteris: monumentū iustitiā suę struxerūt: qbus singulis qm re-
spondere nō poterā: sic agēdam mihi hāc cām putauī: ut et priores cū oib; suis scriptis
puerterē: & futuris oēm facultatē scribendi aut rñdendi amputarem pbeant mō aures.
Efficiā pfecto ut quicunq; ista cognouerit: aut suscipiat quod ante damnauit: aut quod
est proximū deridere aliqñ desistat. Quāq; Tertulianus eandem cām plene porauerit
in eo libro cui apologatio nomen est tñ qm aliud est accusatibus responderē: qd in de-
fensione: aut negatione sola positū est: aliud instituere: qd nos facimus: in quo necesse ē
doctrinē rotius substantiā continenti: non defugi hunc laborē: ut implem materiā: quā
cyprianus nō executus est in ea orōne: qua Demetrianū (sicut ipse ait) oblatrantē atq;
obstreptem ueritati redarguere conat: qua materia non est usus ut debuit. Nō. n. scri-
pturā: testimoniū quā ille utiq; uanā: fictam cōmentitiā putabat: sed argumētis & ra-
tione fuerat refellendus. Nā cum ageret cōtra hoīem ueritatis ignarū: dilatis paulisp
diuinis lectōibus: formare hunc a principio tanq; rudem debuit. Eiq; paulatim lucis pri-
cipia monstrare: ne toto lumine abiecto caligaret. Nam sicut infans solidi ac fortis cibi
cape uim nō pōt ob stomachi teneritudinē: sed liquore lactis ac mollitudine alitur: do-
nec firmatis uiribus uesci fortioribus possit: ita & huic oportebat qanondum poterat
cape diuina: prius humana testimonia offerri. i. philosophorū & historicorū: ut suis po-
tissimū refutare auctoribus: Quod q; ille nō fecit: raptus eximia eruditōe diuinarū lit-
terarū: ut his solis cōtentus esset: qbus fides constat: accessi deo inspirante ut ego fa-
cerem: & simul ut iam cæteris ad imitandū pararem. At si hortatu nostro docti hoies ac
diserti huc se conferre cœpint: & ingenia sua uimq; dicendi in hoc ueritatis cāpo iactare
maluerint: euanturas breui religiōis falsas: & occasurā esse oēm philosophiā nemo du-
bitauerit: si fuerit oibus psuasum tum hanc solam religiōē: tum et & solam ueram esse
sapientiam. Sed euagatus sum longius q; uolebam.

De iustitiā quā nō mō philosophi: sed et poætæ: q; eos pcesserūt: tātis quæ fierūt uiri-
bus. Et quō puero haberi debeat nō figmento pœtico: q; iustitiā terras icolebat regnā
te Saturno. & aurea fuisse sæcula: Sed Ioue regnāte iustitiā eē fugarā. Ca. y.

Vnc reddenda est de iustitiā pposita disputatio: quæ aut ipa sola ē uirtus: aut
sors est ipsa uirtutis: quā nō mō philosophi quæsierūt: sed poætæ quoq; q; pri-
ores multo fuerunt. & ante philosophiā nomen p sapientibus habebant. Hi
plane intellexerunt abesse hāc a rebus hūanis: eamq; finxerunt offensam uitūis hoīum
cessisse e terra in cælū: migrasse: atq; ut docerent qd sit iuste uiuere. Solent. n. præce-
pta p ambages dare a Saturni temporibus: quæ illi uocant aurea. repetūt exempla iu-
stitiæ narrantq; in quo statu fuerit uita humana: dum illa in terra moraretur. Quod q;

DIVINARVM INSTITVTIONVM

dem non p poetica fictione: sed p uero habendum ē. Saturno. n. regnante nondū deo-
rum cultibus institutis: nec dum illa gente ad diuinitatis opinionē consecrata deus uti-
q; colebat. Et ideo non erāt neq; dissensiones. neq; inimicitia: neq; bella. Nondū uesa-
nos rabies nudauerat enses: ut germanicus Caesar in Arateo loquitur carmine. Nec cōfā
guineis fuerat discordia nota. Immo nec alienigenis qdē: neq; ulli oio gladii q nudarē-
tur: fuerunt. Quis. n. præsente ac uigente iustitia: aut de tutela sui cū nemo insidiaretur
aut de pnicie alterius cogitaret: cū nemo qcq; cōcupisceret. Malebāt: enī cōtenti uiue-
re cultu: ut Cice. i suo narrat: qd est p priū nra religiois. Ne signare qdē aut ptiū limie
cānū. Fas erat in mediū quarebant. Quippe cū deus cōmunem oibus terrā dedisse. ut
cōem degerent uitā: nō ut rabida & furēs auaritia sibi oia uēdicaret: nec ulli deesset: qd
oibus nasceretur. Quod poetæ dictum sic accipi oportet: uon ut existemus nihil oio.
tunc fuisse priuati: sed more poetico figurarum ut intelligamus tam liberales fuisse ho-
mines. ut natas sibi fruges nō includerent: nec solis absconditis incubarent: sed paupes
ad cōmunionem proprii laboris admitterent.

Flumina iā lactis: iā flumina nectaris ibant. Nec mirū cum promptuaria iustorū be-
nigne paterent oibus: nec auaritia intercipiēs beneficia diuina famem sitimq; uulgo fa-
ceret: sed oēs æqualiter abundarent: cum habentes nō habentibus large copiose dona-
rēt. Sed postq; Saturnus a filio pulsus: in Latiumq; delatus est.

Arma Iouis fugiens: & regnis exul adeptis. Cum iā populus uel noui regis metu
uel quia sponte deprauatus deum colere desisset: regemq; pro deo habere cœpisset: cū
ipse propemodum paricida exemplo cæteris esset: ad uiolandā pietatem

Deferuit ppere terras iustissima uirgo. Sed non ut ait Cicero.

Et Iouis in regno cæliq; in parte resedit. Quomodo enim poterat in eius regno reside-
re aut cōmorari: qui patrem regno expulit: bello persecutus ē: exulem toto orbe iacta-
uit? Ille malū uirus serpentibus addit atris.

Prædariq; lupos iussit. i. odiū & inuidiā: & dolū hoibus inferuit: ut essent tanq; serpentes
uenenati: tā rapaces q; lupi. Q d' qdē uere faciunt hi q iustos ac fideles deo psequūt dāt
q; iudicibus sœuēdi aduersus innoxios ptatem. Fortasse aliquid eiusmodi Iuppiter se-
cerit ad expugnandā tollendāq; iustitiam: & ideo efferasse serpētes ac lupos acuisse tra-
tum belli rabies & amor successit habendi. Neq; umerito. Sublata. n. dei religione
boni quoq; ac mali sciam pdiderūt: sic hoibus intercidit cōmunitas uitæ. & direptum ē
fœdus societatis humanæ. Tum inter se manus inferere cœperunt & insidians & gloriā
sibi ex humano sanguine comparare.

Quod cupiditas fōs malorū oium expulsa iustitias suas. i. iniq;ssimas pmulgauit leges
& quō sub Ioue naturæ cōsortes seruituti subiecerit audax: auara ābitiosa supba & cru-
delis impietas hoium: & aureū expulit seculū: qd sola facit puritas ueræ religiois. Ca. vi.

Vorū oium malorū fōs cupiditas erat: q. s. ex cōtēptu ueræ maiestatis erupit.
q nō tm. n. nō participabāt aliis hi qbus aliqd effluebat sed aliēa quoq; rapiebāt
ipriuatu lucrū trahētes oia: & q tārā ātea i usus hoium siguli laborabāt: i pau-
corū domos cōferebāt. Vt. n. cæteros seruitio subiugarēt: i primis necessaria uitæ subā
ducere & coligere cœpūt. Ea q; firmiter cōclusa seruare bñficia cælestia facerēt sua n
pp hūanitatē q nulla i ipsis erāt: sed ut oia cupiditatis & auari tiæ listrumēta cōtraherēt
leges etiam sibi iustitiæ noie munitas iniq;ssimas iniustissimasq; sanxerūt. quibus rapi-
nas & aurritiā suā contra uim multitudinis tuerent. Tantum igitur auctoritate quan-
tum uiribus. aut opibus. aut auaritia præualebant. Et quoniam nullum in his iustitiæ

uestigiū fuit: cuius officia sunt humanitas: aequitas misericordia: iam superbia & turni-
da in aequalitate gaudebant: altioresque se ceteris hoibus satellitū comitatu & ferro & i
signi uel te fulgebant. Hinc honores sibi & purpuras & fasces inuenerunt: ut sacrum
gladiorūque terrore subnixi: quasi iure dominorū percussis ac paucibus imparent in hac
cōditōe humanā uitā rex ille cōstituit: qui debellato ac fugato parente non regnū: sed
ipā tyrānidē uī & hoib⁹ armis occupauit. Et aureū illud iustūque sēculū sustulit: coe-
gitque hoies malos & ipios fieri: uel ex hoc ipso: quod ipsos auertit a deo adorandū: quod er-
ror insolentissime potestatis expresserat. Quis enim non metueret eum quem arma cin-
gebāt: quem ferri & gladiorū fulgor insuetus circundabat: Aut qui parceret alieno qui
p̄ri suo quidem peccerat: Quem uero metueret: qui Titanam robustam excellentēque
uirib⁹ gentē bello uicerat: occisione deleuerat: Quid mirū si cōmnis multitudo insolito
metu praessa in unius adultatōem cōcesserat: hunc uerebant: huic honorē maximū re-
ferebāt. Et quā mores ac uitia regis imitari genus obsequi iudicat. Abiecerūt oēs pietatē
ne exprobrare regi scelus uiderent si pie uiuerent. Si assidua imitatione corrupti diui-
nū fas reliquerūt: & paulatim male uiuendi consuetudo mos factus ē. Nec iā quicquid ex an-
tecedentis sēculi pio atque optimo statu mansit: sed explosa iustitia ueritatē secū trahēs
reliquit hoibus errorē: ignorantia: caecitatē. Imprudentes igitur poetae: quae eā ad caelū confu-
gisse cecinerūt. i. Iouis regnū. Si. n. sēculo quod uocāt aureū: iustitia in terra fuit a Ioue
uti que pulsa ē: quae aureū sēculū cōmutauit. Sēculi autē cōmutatio & expulsiō iustitię nihil
aliud ut dixi quā desertio diuinę religionis putanda ē: quae sola efficit: ut hō hoīem carū ha-
beat. Eumque sibi fraternitatis uinculo sicut eē cōstrictum: siquidem p̄ridē & deus est oi-
bus: ut dei p̄ris cōmunis beneficia cū his que nō hnt: pariatur nulli noceat: nullū p̄mam
non fores claudat hospiti: nō autam p̄canti: sed sit largus: beneficus liberalis: quas re-
gias esse laudes Tullius existimauit. Hęc ē p̄fecto iustitia & hoc aureū sēculū quod Iou-
ue regnante primū corruptū: mox & ipso & oi eius p̄geniā cōsecrata: deorūque multo-
rum cultu suscepto fuerat omne sublatum.

Tullius

De aduentu Christi aureū sēculū restituentis i electis. i. uerā reformātis religionē.
Et quae uirtus innotescat: & p̄batur exercitio uitiorum: ut liquidum sit quare deus mala
esse permiserit.

Ca. vii.

Ed deus ut parēs indulgētissimus: appropinquantē ultimo tempore nunci-
um misit: qui uetus illud sēculū fugatūque iustitiā reduceret: ne humanum
genus maximis: & p̄petuis agitare erroribus. Rediit ergo species illi⁹ au-
rei p̄ris: & reddita quod terra: sed assignata paucis iustitia ē: quae nihil ali-
ud est: quā dei unīcī sola pia & religiosa cultura. Sed moueat fortasse aliquem cur si hęc
sit iustitia: non oī humano generi sit data: nec in eam multitudo uniuersa cōsenserit ma-
gnæ hoc disputationis est: cur a deo cū iusticiam terræ daret nō sit retenta diuersitas quod
& alio loco declarauit: & ubicunq; opportuna in eiderit explicabitur. nunc designare id
breuissime satis est: uirtutē aut cerni nō posse: nisi habeat uitia cōtraria: aut nō esse p̄fe-
ctā nisi exerceatur aduersis. Hęc. n. deus honorū & malorū uoluit eē distantia: ut qua-
litate boni ex malo sciamus: lē mali ex bono: nec alterius rō intelligi sublato altero pōt
Deus ergo nō exclusit malū: ut rō uirtutis constare posset. Quō. n. patientia uī suam no-
menque retineret: si nihil eēt quod pati cogere mur: Quomodo laudem mereretur deuota
deo suo fides: nisi eēt aliquis qui a deo uellet auertere: Nam & ideo potiores eē iniustos
p̄misit: ut cogere ad malū possent. ideo plures: ut uirtus esset p̄tiosa quod rata est. Quod Quintili-
anicem ipsū Quintilianus egregie ac breuiter ostendit in capite obuoluto. Nā quae

Quintili-
anus

DIVINARVM INSTITVTIONVM

inquit uirtus esset innocentia: nisi laudem raritas dedisset. Verū quia natura sic cōparā tam est: ut odium cupiditas: ira: in id qđ incubuerint: agant cæcos: supra hoīem uideat culpa uacare. Alioqn si natura pares oibus effectus dedisset. pietas nihii erat. Hoc q̄ uerum sit: doceat necessitas ipsa rōnis. Si. n. uirtus ē malis ac uitiis fortiter repugnare: apparet sine malo ac uitio nullā esse uirtutē: quā deus ut absolutā pfectāq; redderet retia it illud qđ erat ei cōtrariū cum quo depugnare posset. Aruitata. n. malis quatientibus stabilitatē caput: & q̄to frequenter ipellit: tanto firmiter roboratur. Hęc nimirū cā esse cit: ut quīs sit hoibus missa iustitie: tñ aureū sæculū nō esse dicatur: qa malum nō sustulit ut retineret diuersitatē: quæ sacramentum diuinæ religionis continet sola.

Quare iustitia quæ improbatio est non uideat ab hoibus: & q; hō dei templum est non aurum nec lapides. Et q; deus uirtutibus colendus ē: nō corruptibilibus donis. Et q; oia mala ex eo paeniunt: q; plures dii colunt: qa si unus solus uere coleret: oēs iura fraternitatis agnoscerent & exercerent.

Ca. viii.

Vi ergo putant iustū esse neminē: ante oculos habent iustitiam: sed eā nolūt cernere. Quid est. n. q; illā uel in carminibus uel in oī sermōe describāt: torquerētes eius absentiā cū sit: facillimū bonos esse si uellent. Quid uobis in iustitiam depingitis: & optatis cadere de celo tanq̄ in aliquo simulachro figuratam: Ecce in conspectu uestro est: suscipite (si potestis) eamq; in domicilio uestri pectoris cōstituite. Nec difficile nec alienū t̄pibus existimetis. Estote æqui ac boni: & sequet̄ uos sua spē iustitia: quā queritis. Deponite oēm malā cogitatōem de cordibus uestris & statim uobis illud tempus aureū reuertet̄: qđ aliter cōsequi non potestis: q̄ si uerum deum colere cœpitis. Vos aut̄ manēte cultu deorū: iustitiā desideratis i terra qđ fieri nullo pacto pōt: sed ne tum qdem potuit: cū putatis: quia nondum natis diis istis quos ipie colitis: necesse est unius dei cultū fuisse p̄ terrā eius. s. qui exiciat̄ malitiā ex q; bōitatē cuius templū ē: nō lapides aut lutū: sed homo ipse qui figurā dei gestat. Quod templū non auro & gēmarū donis corruptibilibus: sed æternis uirtutū muneribus ornat̄. Discite igit̄ (si qđ uobis reliquæ mētis est) hoies ideo malos & iniustos esse: qa dii colunt & iō mala oia rebus hūanis quotidie ingrauescere qa deus huius mundi effector. & gubernator derelictus ē: qa susceptæ sunt cōtra q̄ fas est ipiæ religiones. Postremo quia ne coliqdem uel a paucis deū finitis. Quod si solus deus coleret nō essent dissēsiōes & bella. cū scirent hoies se unius dei filios eē: iōq; diuinæ necessitudinis sacro & inuolabili uinculo copulatus nullæ fierēt insidiæ: cū scirent cuiusmodi pœnas deus aiarū interfectoibus præoaret: qui clandestina scelera & ipsas eēt cogitatōes puidet: nō essent fraudes neq; rapiæ: si deo præcipiente didicisset: & suo puo eē cōtēt: ut fragilibus & caducis solida & æterna pferrent. Nō essent adultera: & mulierū pstitutiōes: & stupra: si eēt notū oibus dānari a deo. Quicqđ appetitur ultra generādi cupiditatē. Nec scēminam necessitas cogeret pudorē suū p̄fanare ut uictum sibi obscenissimū quærat: cū & mares libidinem contemnerēt: & habentiū pia & religiosa collatio nō habētibus subueniret. Non essent igit̄ (ut dixi) hæc oia in terris mala: si ab hoibus in legem dei cōiurarentur si ab uniuersis fierēt: quæ unus noster populus opatur q̄ beatus esset: quāq; aureus humanarū rerū status si p̄ totū orbē mansuetudo & pietas & pax: & innocentia: & æquitas & temperantia: & fides moraret̄. Deniq; ad regendos homines: nō opus eēt tā multis & tam uariis legibus: cu ad pfectā innocentiam dei lex una sufficeret: neq; carceribus: neq; gladiis præsidium: neq; terrore pœnarū cum præceptorū cælestium salubritas humanis pectoribus infusa ultro ad iustitiæ opera homines erudiret. Nunc aut̄ ma

li hoies sunt ignorantia recti ac boni qd qdē Cicerouidit. Disputās. n. de legibus: sicut una iquit eadēq; natura mūdus oibus partibus inter se congruentibus cohæret; ac nititur. sic oēs hoies inter se natura cōfusi prauitate dissentiūt; nec se itelligūt eē consanguineos & subiectos oēm sub unā eandemq; tutelā: qd si teneret: deorū pfecto uita hoies uiuerēt. Vniuersa igit mala quibus humanū genus seipsū inuicē cōficit: iustus atq; ipius deorum cultus induxit: nec. n. poterant retinere pietatem: qui communem oīum patrem deum tanq; prodigi ac rebelles liberi abnegassent.

Quod iniqui iustitiam quam sibi abesse sentiunt omnibus abesse putant: & in eos qui iustiores & innocentissimi sunt: atrocius sœuiunt idest in seruos Christi. mensurā patrū implentes qui caput omnium iustorum Christum occiderunt. eo q; dissimilitudo uitæ criminosa sicut sanguinem innocentium.

Ca. ix.
 Non nunq; tñ sentiunt se malos esse: & ueterū sæculorū statum laudant: & de moribus suis meritisq; cōiectāt abesse iustitiā: quā obuersantē oculis suis nō tantum nō suscipiunt nec agnoscunt: uerū etiam si uiolenter oderunt & psequuntur & exterminare cōtendunt: Fingamus hanc interim nō esse iustitiam: quā nos sequimur: quō si illa uenerit: quā uerā putāt: eā recipiēt: qui laniant & occidūt eos: quos & ipsi fatentē imitatores esse iustorum: q; bona operentur & iusta: cum si tantummodo malos occiderent: digni essent ad quos iustitia nō ueniret: cui nulla fuit alia causa liquendi terrā q; hūani cruoris effusio. Quanto magis cū pios interficiāt: & ipsos iustitiæ sectatores p hostibus ducāt: imo uero plus q; hostibus: q; bus utiq; cū aias eorū & opes & liberos ferro & igni appetāt: tñ parcitur uictis: & ē locus iter arma clemētiæ. Aut si adeo sœuiri placuit nihil plus in eos sit. q; ut occidatur: uel i seruitutē adducatur. Hoc uero inenarrabile est. qd sit aduersus eos q; malefacere nesciunt. Et nulli nocentiores habent: q; q; sunt ex oibus inocētes. Audent igit hoies improbissimi iustitiæ facere mētionē: q; feras imanitate uincūt: q; placidissimū dei gregē uastāt ceu lupi rapaces atra in nebula: quos improba uentris. Exegit cæcos rabies. Verū hos nō uētis. sed cordis rabies efferauit. nec atra nebula: sed apta pdatōe crassā. nec unq; cōscientia scelerū reuocat: ne sanctum ac pium nomē iustitiæ ore illo uiolent qui cruore innocentium tanq; rictus bestiarum mandent. Huius tanti & tam ptnacis odii quā potissimū cām esse dicamus: Vtrū ne ueritas odium pariat (ut ait poeta) quasi diuino spiritu instructus: an erubescūt coram iustis & bonis esse nequā. an potius utrunq; nā & ueritas iō sempiuuila ē q; is qui peccat. uult habere liberū peccandi locū. nec aliter se putat malefactorū uoluptate securius pfrui posse quasi nemo sit cui delicta nō placeāt. Ergo tanq; scelerum & malitiæ suæ testes extirpare sūdītus nitunt & tollere grauesq; sibi putant tanq; uita eorū coarguatur. Cur. n. sint aliqui intēpestiue boni q; corruptis moribus publicis cōuitiū bñ uiuēdo faciant. Cur nō oēs sint æque mali rapaces: ipudici: adulteri: piri: cupidi: fraudulentis: q; n. potius auferantur: q; bus corā male uiuere pudet: q; peccantiū fontem & si non uerbis q; tacent: tamen ipso genere uitæ dissimili feriunt & uerberant. castigare. n. uidetur q; cunq; dissentit. Nec est magnopere mirandum si aduersus hoies ista fiūt: cum aduersus ipsum deum propter eandem causam insurrexit et populus in se constitutus: nec dei nescius sequitur: q; iustos eadem necessitas: quæ ipsum iustitiæ uiolauit auctorem. Vexāt ergo & exquisitis pœnarū generibus excruciat: parūq; habent interficere quos oderūt nisi et crudelitas corporibus illudeat. Siqui autē doloris uel mortis metu: uel suapte pfiidia cæleste sacramentum deseruerint: & ad funesta sacrificia consenserint: eos laudant. & honoribus mactāt eorū exemplo cæteros illiciāt. Qui autē magni existimauerint

DIVINARVM INSTITVTIONVM

fidem: cultoresq; se de inō abnegauerit: in eos uero totis carnificinā suā uiribus uel in sanguinē sitiāt icumbūt: & despatos uocāt: q̄a corpori suo minime p̄cūt quasi q̄c̄q; despatius esse possit q̄ torquere ac dilaniare eū: quē scias inocētē. A deo uero nec pudor ullus apud eos supest: a quibus abest ois hūanitas: & detorquet̄ i hoies iustos cōuitia sibi cōgruētia. Impios. n. uocāt ipsi. s. pii & ab humano sanguine abhorrentes: cum si & actus suos cōsi derēt: & illorū quos tāq; impios dānant: iā itelligāt q̄ mēdaces sint: & his oib; q̄ aduersus bonos aut dicūt aut faciūt digniores. Nō. n. de n̄rosed de illorū nūero semper existūt: q̄ uias obsideāt armati: maria prædetur uel si palā crassari non licuit uenena clā tēperēt. qui uxores necēt: ut dotes earū lucrētur: aut maritos aut adulteris nubāt: q̄ natos ex se pueros: aut strāgulēt: aut si nīmiū pii fuerint: exponāt q̄ libidines castas nec a filia: nec a sorore: nec a matre: nec a sacerdote cōtineāt qui aduersus ciues suos priamq; cōiurēt: q̄ neq; culeū timeant q̄ deniq; sacrilegia cōmittant: & deorū (quos colūt) templa dispoliēt: & ut quæ leuia sūt atq; inusitata dicamus: q̄ hæreditates captent: testamenta suponāt iustos hæredes uel auferant: uel excludant: q̄ corpa sua libidinibus p̄stituant q̄ deniq; imemores q̄ nati sūt: cū sceminis patiētia certent: q̄ sanctissimam quoq; corporis sui p̄tem cōtra fas oē polluat̄ & p̄phanent: q̄ uirilia sua ferro metant & quod est sceleratius ut sint religionis antistites: q̄ nec uitæ quidem suæ parcant: sed exigendas publice animas uendant: qui si iudices sedeant: aut imeritos p̄dant mercede corrupti: aut noxios ip̄na dimitāt: q̄ cælū quoq; ipsū ueneficiis appetāt: tanquā eorū malitiā terra nō capiat. Hæc in quā & his plura scelera utiq; ab his fiūt: qui deos colunt. Quis inter hæc tot & tanta iusticiæ locus est? Et ego de multis pauca collegi: nō ut arguerē: sed ut ostēderē. Qui uolēt scire omnia: Senecæ libros in manu sumāt qui morū uitiorumq; publicorū & descriptor uerissimus & accusator accerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebrosam istā uitā circūscripte breuiterq; depinxit his uersibus.

Seneca.

Nūc uero a mane ad noctē festo atq; p̄fecto. Tot; idē p̄iterq; dies popululq; p̄resq; Lactare: inde foro & oēs decedere nusq; Verba dare: ut caute possit pugnare dolose Vni se atq; idem studio omnes dedere fratri.

Blanditiā certare bonum simulare uirum se
Insidias facere ut si hostes sint oibus omnes. Nostro at̄ populo qd̄ horū pōt obiciū cuius ois religio est sine scelere ac sine macula uiuere. Cū igit̄ uideant se ac suos ea quæ diximus gerere: nostros at̄ nihil aliud opari nisi æquū & bonū: poterāt (si qd̄ sapent) ex hoc intelligere: & illos qui bonū faciunt: pios esse: & se ipsos qui nefāda cōmittunt: neq; n. fieri pōt: ut qui i oibus uitæ suæ actibus nō errāt ipsa summa errent. Hoc est i religioe quæ rerum omnium caput est. Impietas. n. suscepta in eo qd̄ est sūmū bonū: p̄ cætera uniuersa frequentatur: eoq; fieri nō pōt: ut ipsi qui errāt in oī uita: non & religioe fallātur: quoniā pietas in sūmo regulā tenens: tenorem suū seruat & i cæteris. Ita fit ut in utraq; pte de cōditione rerū q̄ gerūtur: qualis sit sūma ipsa noscatur.

De impia iniquorū qui deū nesciunt pietate. Et quid & tibi sit uera pietas: quam deorū cultores assequi nequeūt p̄pter subietas causas. Ca. x.

Perepreciū est cognoscere illorū impietatem: ut ex his quæ clāmenter ac pie faciūt: possint intelligi qualia sint quæ ab his cōtra iura pietatis gerūtur. Ac ne quem uidear inclementer incessere: aliquā mihi p̄sonam poeticā sumāq; sit, uel maximū pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille:

Quo iustior alter

Nec pietate fuit: nec bello maior & armis. Qui nobis documenta iustitiæ protulit.

Vinerat & post terga manus: quos mitteret umbris.

Inferias caelo, sparsuros sanguine flamas. Quid potest hac pietate clementius quam mortuis humanas uictimas imolare: & ignem cruore hominum tanquam oleo pascere? Sed fortasse hoc non ipsius uictimum fuerit: sed poetae: qui insignem pietatem uiri insigni scelere scedauit. Vbi est ergo poeta illa pietas quam sapissime laudas.

Ecce prius Aeneas

Sulmone creatos.

Quattuor hic iuuenes totidem quos educat Epheus

Viuent es rapit inferias: quos immolet umbris:

Captiuoque rogi profundat sanguine flamas. Cur ergo dicebat eodem ipso tempore quo uictos ipsos homines ad imolationem mittebat? Equidem & uiuos concedere uellemus quos uiuos habeat in potestate: uice pecudum iuberet occidi. Sed haec (ut dixi) culpa non illi fuit qui litteras fortasse non didicerat: sed tua qui cum esses eruditus: ignorasti tamen quid esset pietas & illud ipsum quod nefarie: quod detestabiliter fecit pietatis esse officium credidisti: uidelicet ob hoc unum pius uocatur: quia praem dilexit. Quid quod bonus Aeneas haud aspernanda praecantes trucidauit? A diuratus. n. p. eundem praem: & spe surgentis Iuli: nequaquam peccat furis accensus & ira. Quisquam ne igitur putet hunc aliquid in se uirtutis habuisse qui & furore tanquam stipula exarserit: & manum praem pro quem rogabatur oblitus iram frenare non qui uerit? Nullo igitur modo pius: qui non tamen non repugnantes: sed et praecantes itererit. Dicit hic aliquis. Quae igitur aut ubi: aut qualis est pietas? Nimirum apud eos qui bella nesciunt: qui concordiam cum omni ui seruat: qui amici sunt et inimicis: qui omnes homines pro fratribus diligunt: qui cohibere iram sciunt: omnemque ad furorem tranquilla moderatio lenire. Quanta igitur caligo: quanta tenebrarum & errorum nubes hominum pectora obduxit: qui cum se maxime pius putant: tam maxime fiunt impii. Quanto. n. religiosius terrenis istis simulachris seruiunt: tanto magis scelerati aduersum nomen diuinitatis uerae existunt. Itaque pro merito impietatis suae grauioribus malis saepe uexantur: quorum causam quae nesciunt: fortunae culpa omni ascribitur & locum inuenit Epicuri philosophia nihil ad eos pertinere censetis: nec gratia eos tangi: nec ira moueri: quia & contemtores eorum saepe uideant bonos. & cultores saepe miseros. Quod deo fit quia cum religiosi uideantur & natura boni: nihil tale credantur mereri: quale saepe patiuntur. Consolantur se tamen accusatione fortunae: nec consentiunt: quod si esset ulla: cultoribus suis nunquam noceret. Merito igitur hominum pietatem poena consequitur: & offensa diuinis scelere hominum praeue religiosorum: graui eos infortunio mactat qui licet sanctis moribus uiuant in summa fide atque innocentia: tamen quia deos colunt: quorum ritus impios ac profanos deus uerus odio habet: a iustitia & a numine uerae pietatis alieni sunt. Nec est difficile docere cur deorum cultores boni & iusti esse non possint. Quomodo. n. sanguine abstinere qui colunt cruentos deos Martem atque Bellonam: quomodo aut parentibus parcent: qui expulso patris sui Iouem aut natis ex se infantibus: qui colunt Saturnum: quomodo pudicitiam tuebuntur: qui colunt deam nudam & adulteram: & quasi apud deos prostitutam: quomodo se a rapinis & fraudibus abstinere: qui Mercurii furta nouerunt: docentis non fraudis esse decipere sed astutiam: quomodo libidines coercentur: qui Iouem: Herculem: Liberum: Apollinem: ceterosque uenerant: quorum ad altera & supra in mares & foeminas non tantum doctis nota sunt: sed exprimitur etiam in theatris atque cantantur: ut sint omnibus notiora? Possunt ne iter haec iusti esse homines: qui et si natura sint boni ab ipsis tamen diis erudiantur ad iustitiam? Ad placandum. n. deum quem colas: his rebus opus est quibus illum gaudere ac delectari scias. Sic fit ut uitam colentium deus pro qualitate nominis sui formet: quoniam religiosissimus est cultus imitari.

Quod persecutores christianorum non modo bestiae fuerint: sed ipsis bestiis brutio-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

tes & truciore. Quibus & quare tormentis martyres afficiant: Ca. xi.
 Igitur hoies q̄ deorū suorū morib⁹ cōgruūt: q̄a grauis ē & acerba iustitia eadē i
 pietatē suā q̄ i ceteris reb⁹ utūt̄ aduersus iustos uiolēter exercēt. Nec imeri
 to a pphetis bestia noiant. Preclare itaq; M. T. Etenī si nō est igt qn mori ma
 lit: q̄ eōuerti i aliquā figurā bestia q̄uis mentē hois hiturus q̄to ē miser⁹ in hois figura
 aio esse efferato. Mihi q̄ dē tāto ur: quāto est p̄stabilior aius corpe. Aspnantur itaq; cor
 pora bæluarū: q̄ bus sunt ipsi sæuiores: sibiq; adeo placēt: q̄ hoies sint nati: quorū nihil
 nisi liniamēta & sūmā figurā gerūt. nā q̄s Caucasus q̄ India: quæ Hyrcania tā imanes
 tā sanguinarias bestias unq̄ aluit. Quoniā ferarū oīum rabies usq; ad uētris satietatem
 furit: fameq; se data cōquiescit. Illa ē uera bestia: cuius una iussioe fūdit̄ ater ubiq; cru
 or Crudelis ubiq; luctus: ubiq; pauor & pluriā mortis imago. nō huius tātæ bæluet
 manitatē pōt p merito describere q̄ uno loco recubāstū p totū orbē dētibus ferreis sæ
 uit. & nō tm̄ arctus hoīum dissipat: sed & ossa ipsa cōmīuit: & i cineres sūdit: neq; extē
 sepulturæ locus: quasi uero id affectēt: q̄ deū cōfirētur: ut ad eorū sepulchra uēiatur: ac
 nō ipsi ad deū pueniāt. Quæ nā illa feritas: q̄ rabies: quæ ifana ē: lucē uiuis terrā mortu
 is denegasse: Dico igitur nihil eē miserius his oibus quos ministros furoris alieni: quos
 satellites ipie iussiois necessitas aut iuenit: aut fecit: nō. n. honor ille aut pietio dignita
 tis fuit: sed oīs dānatio ad carnificinā dei uero ad p̄cā sēpiternā. Quæ at p totū orbē
 singuli gesserit enarrare ipossibile ē. Quis. n. uoluminū nūerus capiet tā ifinitā tā ua
 ria genera crudelitatis: Accepta. n. ptate p suis moribus q̄sq; sæuit. Alii p̄nimia timidi
 tate plus ausi sūt: q̄ iubebātur. Alii suo p̄prio aduersū iustos odio. q̄dā naturali mentis
 feritate nōnulli ut placerēt: & hoc officio uia sibiā d altiora munitēt. Alii ad occidendū
 p̄cipites extiterūt: sicut unus i phrygia q̄ uniuersū populū cū ipso pariter eōuētulo cō
 cremauit. Sed hic quāto sæuior tanto clamētior iuenitur. Illud uero pessimū gēus est
 cui clemētia spēs falsa blāditur sæuior ille grauior ē. carnifex q̄ nēinē statuit occidere
 Iraq; dici nō pōt hmōi iudices quanta & q̄ grauiā tormentorū genera cogitauerint ne
 ad effectū p̄positi sui peruenirent. Hæc at nō tantū iō faciunt ut gloriari possint nullū
 se innocentū peremisse. nā & ipse audiui aliquos gloriante q̄a administratio sua in hac
 pte fuerit icruenta sed inuidia cā ne aut ipsi uincant aut illi uirtutis suæ gloriā cōse
 quant. Itaq; i cogitandis p̄cēnarū generibus nihil aliud q̄ uictoriā excogitāt. Sciūt. n.
 certamē illud esse & pugnā. Vidi ego in Bythinia præsidē gaudio mirabiliter elatū tā
 q̄ barbarorū gentem aliquam subegisset q̄ unus q̄ per biēniū magna uirtute restite
 rat postremo cadere uisus ē. Cōtendunt igitur ut uincant & exquisitos dolores corpo
 ribus immittunt & nihil aliud euitant q̄ ut ne toti moriantur. Quasi uero mors tantum
 nec beatos faciat ac etiam non tormenta quanto fuerint grauiora tanto maiorem uirtu
 tis gloriā p̄iant. Illi at pertinaci stultitia iubent curam tortis diligenter adhiberi ut ad
 alios cruciatus mēbra renouēt & parēt nouus sāguis ad p̄cā: Quid tā piū tā benefi
 cū tā humanū fieri pōt: nō curassent tam sollicitē quos amarent. Hæc est deorū disci
 plina. Ad hæc opa cultores suos erudiunt hæc sacra desiderāt. Quin etiam sceleratissi
 mi homicidæ contra pios impia iura condiderunt. nā & constitutōes sacrilegæ & dispu
 tationes iurispitorū legunt̄ iniustæ. Domitius de officio p̄cōsulis libro septimo rescri
 pta principum nefaria collegit ut doceret eos q̄ se cultores dei cōfiterentur.

Quo ipsi carnificibus grati facti sunt: qui diligunt inimicos. Et q̄ expetibilius ē esse
 bonum & malum putari quam malum eē & uideri bonum. Ca. xii.

Vid his faciant qui ius uocant carnificinas ueterū tyrānorum aduersus inpo

LIBER QVINTVS

tes rabidae sauientiū: Et cū sint iniustitiæ crudelitatisq; doctores iustos esse se tamē ac prudentes uideri uolūt: cæci & hæbetes: ac rerū & ueritatis ignari. Adeo ne uobis opditate mētes inuisa iustitia est: ut eā sūmis scelerib; adequatis. Adeo ne apud uos pit in oētia: ut ne morte quidem simplici dignā iudicetis. Sed supra oīa facinora habeatur nullū facinus admittere: pectusq; purū ab oī sceleris cōtagiōe præstare: Et qm̄ cōmuniter cū deorū cultoribus loqmar: liceat p nos benefacere uobiscum. Hæc est. n. lex nostra: hoc opus: hæc religio. Si uobis sapientes uidemur. imitami. Si stulti: cōtemnite: aut et uideat si libet. Vobis. n. stulticia nra pdest. Quid latraris: qd affligitis: nō iuidem? sapiæ uestræ. Nā stulticiam maluimus hæc amplectimur: Hoc nobis credimus expedire: ut uos diligamus: & i uos ipsos q odistis oīa cōferamus. Est apd Ciceronē nō adhorrens a uero locus i ea disputatōe: quæ habet a furio cōtra iustitiā. Quæro iqt si duo sint quorū alter optimus uir: & q̄sim? sūma iustitiā: singulari fide alter isignis scelere & audacia & si in eo sit errore ciuitas: ut bonū illū uirū: sceleratū facinorosū putet. Cōtra aut qui sit i probissimus: existit ut eē sūma pbitate ac fide: proq; hac opiniōe oīum ciuiū bon? ille uir uexet: rapiat: manus ei deniq; auferant: effodiātur oculi: dānetur: uinciatur: uratur exterminetur egeat. Postremo iure et optimo oibus miserrimus eē uideatur contra aut ille iprobis laudet: colatur ab oibus diligatur: Oēs ad eū honores: oīa impia: oēs opes oēs deniq; copia: conferantur. Vir deniq; optius oīum æstimatōe: & dignissimus oī fortuna iudicetur. Quis tādē erit tā demēs: q dubitet utrū se esse malit: Profecto quasi diuinaret quæ nobis mala: & quō uentura eēt pp iustitiā: hoc posuit exemplū. Hæc enī populus noster patitur oīa erratiū prauitate. Ecce in eo ē errore ciuitas uel potius orbis ipse totus: ut bonos & iustos uiros tanq malos & ipios psequatur: excruciet: dānet occidat. Nā q ait neminē esse tā dementem: qui dubitet utrū se esse malit: Ille qdē ut is q cōtra iustitiā differebat hoc sensit male sapientē malū esse cū bona æstimatōe: q bonū cū mala. A nobis ac absit hæc amētia ut falsū uero añponamus. An boni nri qualitas ex populi potius pependit ex roribus q ex cōscia nra. & iudicio dei. Aut aliqua nos felicitas illiciet unq; ut nō potius uerā bōitatē cū oī malo: q falsā cū oī pspitate malius. Sua sibi habeāt regna reges: suas diuitias diuites (ut loqitur Plautus) suā uero prudētiam prudentes reliquāt nobis stulticiā nram quā uel ex hoc apparet esse sapiam: qā nobis in uident. Quis iam stulto inuideat: nisi qui ipse sit stultissimus: Illi at nō adeo sunt stulti ut stultis inuideat: sed ex eo q accurate: q sollicitæ psequūt: stultos nō eē cōcedunt cur. n. tā crudeliter sauiūt: nisi qā metuūt ne idies iualescēte iustitia cū diis suis uaricosis relinqnt: si ergo cultores deorū sapiētes sūt: nos stulti qd metuūt ne sapiētes illiciat stultis

Quod ex eo patet iustitia christianæ religiōis: & ueritas fidei q de cultoribus deorum crescit ecclesia sed de ecclesia nec minis nec tormentis cōpelli possint ad cultū deorum: licet qdam sacrificasse ex infirmitate legantur inuiti: qui tñ postea p pœnitentiam in quo nouatiani confutantur: surrexerūt fortiores Et q paciētia martyru solidissimū est christianæ religionis fundamentum;

Ca. xiiii.

Vm at noster nūerus semp de deorū cultoribus augeat: nūq uero ne in ipsaq dē psecutōe minuatur: qm peccare hoīs & inquinari sacrificio possūt auertiāt a deo non possūt. Valet. n. in sua ueritas. Quis est tā excors: tāq cæcus: q nō uideat qā i utraq sit pte sapiat: Sed illi malitia & furore cæcant ne uideāt stultosq; arbitrant eē: qui cū habeant in sua prāte supplicia uitare cruciari tñ & mori malūt cum possint ex eo ipso puidere nō esse stulticiam: in q uā tāta hoīum milia p orbē totū una. & pari mente cōsentiunt. Si enim fœminæ sexus infirmitate labuntur: nam interdū isti mu-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

liebrū: & anilē supstitōem uocat uiri certē sapiūt: si pueri: si adolescētes iprouidi sunt p
 atatē: maturi certe ad senes habent stabile iudiciū. Si una ciuitas desipit: cetera utiq;
 Innumerabiles stultæ eē nō possūt: si una puincia: una natio puidētia caret: ceteras oēs
 habere itelligētiā recti necesse ē. Cū uero ab ortu solis usq; ad occasū lex diuina susce-
 pta sit: & oēs sexus: oīs ætas: & gens: & regio unis ac parib; aīs deo seruiant: eadem sit
 ubiq; patientiā idē cōtēprus mortis itelligere debuerāt aliquid in ea re esse rōnis quod
 nō sine eā usq; ad mortem defendat: aliqd fundamenti ac soliditatis qd' eā religionē nō
 tantum iniuriis ac uexatione soluat sed augeat semp & faciet firmiorem. Nam & in hoc
 quoq; illorū malitiā cōuincitur: qui euertisse se sūdītus religionē dei opinant: si hoies in
 quinauerint cū & deo satisfacere liceat: & nullus si tam malus dei cultor: qn data facul-
 tate ad placandum deū reuertat' & qd' de deuotōe maiori. Peccati. n. cōscia: & metus pœ-
 ne religiosiorem facit: & semp multo firmior ē fides q̄ reponit pœnitentiā. Si ergo ipsi cū
 deos arbitrant' sibi iratos: tamē donis: & sacrificiis: & odoribus placare eos credūt: qd' ē
 tādē q' deū nostrū tā imitē: tā iplacabilē putent: ut uideat' is iā christian' eē nō posse: q'
 diis eorū coact' inuitusq; libauerit nisi forte cōtaminatos semel putāt aiūm trāslaturos
 ut sua spōte iā facere incipiāt: qd' p' tormēta fecerūt. Quis id officiū libens subeat q' ab
 iniuria capiat? Quis cū uideat laterū suorū cicatrices nō magis oderit deos pp quos æter-
 na pœnarū insignia. & i pressas uiscerib; suis notas gestet ita sit ut data diuinit' pace: &
 q' fuerūt uniuersi redeant: & alius pp miraculū uirtutis nou' popul' accedat. Nā uideat
 uulg' dilacerari hoies uariis tormētōrū generib;: & iter fatigatos carnifices iuitā teneē
 patiētiā existimāt id qd' res nec cōsensum tam multorū pseueratiā morientiū uanā esse
 nec ipsā patientiam sine deo cruciatus tātos posse supare latrones & robusti corpis uiri
 eiusmodi lacerationes pferre nequeūt: exclamant: & gemitus edunt. Vicunt'. n. dolore:
 quia deest illis inspirata patientiā. Nri at' (ut de uiris taceam) pueri & mulierculæ torto-
 res suos tacite uincūt: & exprimere illis gemitū nec ignis pōt. Erant rōani & Murioglo-
 rientur: & Regulo. Quorū alter necandū se hostib; tradidit: q' captiuū p' udui uiuere
 Alter ad hostib; depræhensus cū uideret se mortē uitare nō posse: manū loco iiecit. ut p'
 facinore suo satiā faceret hosti quē uoluit occidere eaq; pœna ueniam quā nō meruerat
 accepit. Ecce sexus scemineus & fragilis etas dilacerari se toto corpe utiq; ppetitur nō
 necessitate quia licet uitare si uellent sed uoluntati quia confidunt in deo:

Mutius
Regulus

De uera uirtute xpianorū q' i culmie patia cōstituti philosophos laudatores patia añ
 cedūt uirtute patiādi. Et q' uanū & stultū ē imagiatā terrāq; ut deū colere. Ca. xiiii:
 Ed hæc ē uera uirt' quā philosophi quoq; gloriabūdi nō re sed uerbis in aīb;
 s iactāt differētes nihil eē tā cōgruēs uiri sapientis grauitati atq; constantia: q'
 nullis terrorib; de snia & pposito posse depelli sed tātī eē cruciari & mori. ne
 fidē pdat: ne ab officio discedat ne metu mortis aut dolore acerbo subactō aliqd faciat
 iūstū nisi forte delirā illis uī flaccus i lyricis cū dicit. Istū & tenacē esse ppositū uirtū
 Non ciuium arbor praua iubentium. Non uultus instantis tyranni mente
 Quatit solida. Quo nihil uerius dici pōt si hoc ad eos referat'. q' nullos cruciat' nullam
 mortē recusant: ne a fide iustitiaq; declinent q' nō tyrannicas iussioēs nō p'æsiidiū gladi
 os tremunt quo minus ueram & solidam libertatem cōstanti mente defendant quæ in
 hoc solo tuenda sapia ē. Quis. n. tam insolēs tam clarus q' metuet oculos in cælum tol-
 lere q' iponat mihi necessitatē uel colendi qd' nolim uel qd' uelim nō colendi: Quid no-
 bis iam ulterius relinquē si etiā hoc quod uoluntate fieri oportere libido extorquet
 aliena: nemo istud efficiet si quid nobis ad contemendam mortem doloremq; uirtutis

est. Quā cōstantiā si tenemus cur stulti iudicamur: facientes ea q̄ philosophi laudant.
 Recte igit̄ Seneca icōgruētiā hoibus obiectās ait: Sūma uirtus illis ut̄ magn⁹ aīus. Et
 idē: Eū q̄ cōtemnit mortē pfurioso hñt: qd' ē utiq; sūmā pueritatis. Sed hi uanarū reli
 gionū, cultores eadē stultitia id obiciūt: q̄a uerū deū n̄ itelligūt quos Sibylla Erythræa
 κούφοι καὶ κνόητοι uocat: surdos. s. & excordes q̄ nec audiāt diuina: nec sentiāt. Sed
 terrā digitis suis imaginatā metuāt & adorēt: q̄ hec cā sit i eos q̄ sapientes sūt stultos pu
 tēt: magna rō ē: nec. n. frustra fallunt. Quæ nobis diligenter est explicanda: ut errores
 suos tandem (si fieri pōt) agnoscant.

Quasi sapiētes habent̄ p̄ stultis & quō i duab⁹ p̄cipue uirtutib⁹: pietate. s. & æq̄ta
 te i iustitia cōstet: & qd' pietas secundū Trimegistū: & qd' æq̄tas secundū Cic. quarū na
 turā assequi potuerūt Rōani uel gr̄aci: nec aliq̄ nisi christiani. Ca. xv.

i Vltima suapte natura speciē q̄ dā stultitiæ hēt: qd' ego & diuinis & hūanis testi
 moniis cōfirmare possū. Sed nihil fortasse apd' istos agem⁹: nisi istos de suis
 doceam⁹ auctorib⁹ nō posse iustū quēq̄ eē qd' ē cōiūctū cū uera religiōe aut sapia: nisi
 idē stult⁹ eē uideat. Carneades academicæ sectæ philosoph⁹, cui⁹ i differēdo q̄ uis sue
 rit: q̄ eloquētia q̄ acūmē q̄ nescit ex p̄dicatōe Cic. itelliget aut Luciliū: apd' quē differēs
 neptūnus de re difficillia on̄dic nō posse id explicare: nec si Carneadē ipsū Orcus remit
 tat. Is cū legat⁹ ab Atheniētib⁹ Rōmā missus eēt disputauit de iustitia copiose: audiēte
 Galba & Catōe cēsoribus maximis tūc oratorib⁹. Sed disputatōem suā postridie cōtra
 rā disputatōe subuertit: & iustitiā q̄ pridie laudauerat: sustulit nō q̄ dā philosophi graui
 tate cuius prudētia firma & stabilis debet esse snia. Sed quasi oratoris exercitu genere i
 utraq; p̄te differēdi. Qd' ille faciebat: ut alios qdlibet asserētes posset refutare. Eā dis
 putatōem qua iustitia subuertit apd' Cic. L. Furi⁹ recordat: credo qm̄ de rep. differe
 bat: ut defensioē laudatōemq; iduceret: sine qua putabat regi nō posse rep. Carneades
 aut ut Aristorelē refelleret ac Platonē iustitiæ p̄onos prima illa disputatiōe collegit ea
 oīa: q̄ p̄ iustitia dicebant: ut posset illa sicut fecit euertere: Erāt. n. facillimū iustitiā radi
 ces nō habentē labefactare, ut diceret anhelantē labore q̄a cū nulla i terra: ut qd' eēt
 aut qualis a philosophis diceret. atq; utinā tor ac tales uiri q̄ uē eloquētia: q̄ tū ai tm̄ eēt
 sciæ ad implendā defensioē sūmā uirtutis habuissent cui⁹ origo i religiōe: rō in æqui
 tate ē. Sed hi q̄ primā illā p̄te nescierūt: ne secūdā qdē tenere potuerūt. Volo at̄ pri⁹ cir
 eūscripte ac breuiter qd' sit on̄dere: ut itelligat̄ philosophus ignorasse iustitiā: ne id qd'
 minime nouerāt potuisse defēdere. Iustitia quīs eos simul uirtutes āplectat: tñ duæ sūt
 oīum principales: q̄ ab illa diuelli separariq; nō possūt: pietas & æq̄tas: nā fides: t̄pantia
 p̄bitas innocētia integritas: & ceteræ h̄mōi uel natura: uel institutis parētū possūt in eē
 iisdē hoibus: q̄ iustitiā nesciūt: sicuti semp fuerunt: nā Rōani ueteres: q̄ iustitia gloriari
 solebāt: his utiq; uirtutibus glorificabātur: quæ (ut dixi) p̄ficisci a iustitia possūt: & ip
 so fonte secerni. Pietas uero & æq̄uitas uenæ sūt eius. His. n. duobus sōribus cōstat tota
 iustitia. Sed caput eius & origo i illo p̄rio ē i secūdo uis oīs ac rō. Pietas at̄ nihil aliud est
 q̄ deī notio: sicut Trimegist⁹ uerissime diffiniuit (ut alio loco dixi) Si ergo pietas ē co
 gnoscere deū cuius cognitōis sūma est ut eū collas: ignorat utiq; iustitiā q̄ religionē deī
 non tenet. Quomodo. n. potest ipsa nosse: qui unde oriat̄ ignorat: Plato quidem multa
 de uno deo locutus est: a quo ait cōstitutū esse mūdū. sed nihil de religiōe: sōniauerat ei
 deū nō cognouerat: qd' si iustitiæ defēsiōe uel ipse uel q̄libet ali⁹ implere noluisse: i pri
 mis religiōes deorū euertere debuit: q̄a cōtrarie sūt pietati. Qd' qdē Socrates q̄a facef
 tentauit in carcerē cōiect⁹ ē: ut iā tunc appareret quid esset futurū his hoibus q̄ iustiti

Carnea
des

L. Furius

Trimegist⁹

DIVINARVM INSTITVTIONVM

am uerā defendere: deoq; singulari seruire cōpissent. Altera igit̃ iustitiā ps ē aq̃tas aq̃
 tatē nō dico utiq; bene iudicādi qd̃ ipsū laudabile i hoīe iusto. Sed se cū cāteris coaqua
 di: quā Cice. aequalitatē uocat. Deus. n. q hoīes generat & ispirat oēs a quos. i. pares eē
 uoluit. Eandē cōditōem uiuēdi oibus posuit: oēs ad sapiām genuit oibus imortalitatem
 spopōdit. Nēo. n. beneficiis eius caelestibus segregat. Nā sicut oib; unicū suū lumē aq̃
 liter diuidit: emittit oib; sōtes: uictū sūministrat: q̃ete m somni dulcissimā: tribuit: sic oī
 bus aq̃tatē uirtutēq; largit̃ nēo apud eū seruus ē: nēo dñs. Si. n. cūctis idē p̃r est a quo
 iure oēs liberi sum;. Nēo deo paup; ē: nisi qui iustitiā idiget: nēo diues: nisi q uirtutibus
 plenus nēo peniq; egregius: nisi qui bōus & inocēs fuerit: nēo clarissim; nisi q opa mise
 ricordia largiter fuerit nēo p̃fctissim; nisi q oēs grad; uirtutis iplauerit. Quare neq;
 Rōani: neq; greci iustitiā tenere potuerūt: q̃a dispares multis gradib; hoīes hūerunt a
 paupib; ad diuites: ab hūilib; ad potentes: a priuatis deniq; usq; ad regū sublimissimas
 ptates. Vbi. n. nō sūt uniuersī pares: aq̃tas nō est: & excludit in aqualitas iustitiā: cu
 iusuis oīs in eo est: ut pares faciet eos: qui ad huius uitae cōditōem pari sorte uenerunt
 De aq̃litate xpianorū: q̃ philosophi nō hñtes nec iuēire nec defendere potuerūt. Ca. xvi.

Vobis igit̃ illis iustitiā sōtib; imutatis oīs uirtus & oīs ueritas tollit: & ipsa
 iustitiā remigat i cælū. Iō nō ē illud bonū a philosophis reptū: q̃a ignorabant
 uel nū oriet̃: uel qd̃ efficeret: qd̃ nullis aliis p̃ter q̃ nro populo reuelatū est. Di
 cet aliquis: Nōne sūt apd̃ uos alii paupes: alii diuites: alii serui: alii dñi: nōe aliquid inter
 singulos interest? Nihil. nec alia cā ē cur nobis iuicē fratrū factū nomē impriamus: nisi q̃a
 pares nō credimus. nā cū oīa humana nō corpe sed spū metiamur: t̃etli corporū sit di
 uersa cōditio nobis tamen nō sunt: sed eos: & habemus: & dicū spū fratres: religioe cō
 seruos: Diuitia quoq; nō faciūt insignes: nisi quos possūt bonis opibus facere clariore
 Diuites sūt. n. nō qui diuitias hñt: sed qui utūtur illis ad opa iustitiā: Et qui pauperes ui
 dentur: eo tamen diuites sūt: quia & egent & cōcupiscūt nihil. Cū igitur & liberi seruis:
 & diuites paupibus: hūilitate ai pauperes sumus: apud deū tamen uirtute discernimur
 Tanto quisq; sublimior est: q̃to iustior. Si. n. iustitiā est parem se ēt minoribus facere.
 q̃ hoc ipso p̃cellat: q̃ se inferioribus coaquaui tamē si nō tātū quasi parē: sed ēt qua
 si minorē se gesserit: utiq; multo altiorē dignitatis gradū deo iudice cōsequetur. Nā p
 fecto i hac saeculari uita singulari (quoniam breuia & caduca sūt oīa) & p̃ferūt se altens
 hoīes: & de dignitate cōtendūt: quo nihil foedius: nihil arrogātius: nihil a sapiētis rōne se
 motius. Rebus. n. caelestibus cōtraria sūt ista uniuersa terrena. Sicut. n. sapia hoīum sū
 ma stultitia ē apd̃ deū: Stultitia (ut docui) sūma sapia est: sic deo humilis & abiectus ē
 qui fuerit cōspiciuus & sublimis i terra. nā ut taceā q̃. hac p̃sentia terrae bona: quib; ma
 gnus honor tribuit̃: uirtuti cōtraria sūt: & uigorē mentis eneruant: qua tandē pōt firma
 eē nobilitas: quae opes: q̃ potētia: cū possit deus reges quoq; ipsos inferiores isimis facere:
 Et iō cōsulens nobis deus: iter diuina p̃cepta: illud p̃cipue posuit. Qui se extollit hūi
 liabit̃: & qui se hūiliat exaltabit̃. Cuius p̃cepti salubritas docet: q̃ qui se apud hoīes pla
 nū fecerit: hūilēq; p̃buerit: hic apd̃ deū p̃cellēs & insignis hēat. nec. n. falsa ē illa Inia
 quae apud Euripidē fertur in hūc modū. Quae hūc mala putant̃: haec sūt in cælo bona.

Quo Carneades & iura p utilitate sancita & uerā in hoibus iustitiā nisi forte stultis
 collegerit inueniri nō posse. Et ciuili iustitiā sapiām quidem habeat: sed iniustā. natu
 ralis aut̃ iustitiā sit utiq; sed sapiētiam omnino non habeat. Ca. xvii.

Xposui cām cur philosophi ne inuenire iustitiā: nec defendere potuerūt. Nūc
 redeo ad illud qd̃ intenderā. carneades ergo quoniā erant infirma: quae a phi

Iosophis differebantur: sūp sit audaciā refellēdi: q̄a refelli posse itellexit. Eius disputati
 onis sūma hęc sūt. Iura sibi hoies p̄ utilitate sanxisse. s. uaria p̄ moribus & apud eos p̄
 epibus sæpe mutata: ius at̄ naturale eē nullū. Oēs & hoies & aiantes alias ad utilitates
 suas natura ducente ferri p̄inde aut nullā eē iustitiā: si aut sit aliqua: sūmā esse stultitiā
 quoniā sibi noceret alienis cōmodis cōsulēs: & iferebat hęc argumēta oibus populis: q̄
 florent impio: & Rōanis quoq̄ ipsis: q̄ totius orbis potirentur dño sic iusti uelint esse
 hoc ē si aliena restituant ad cās eē redeundū: & necessitate ac miseris iacēdū tū omissis
 oibus ad ppria ueniebāt. Bonus uir iqt̄ si habeat seruū fugitiuū: uel domū ifalubrē ac
 pestilentem: quæ uitia solus sciat: & ideo p̄scribat ut uendat. utrum ne profitebitur
 fugitiuū seruū ac pestilentē domū se uēdere: an cælabit emptorē? Si p̄fitebit̄ bonus q̄
 dē: q̄a nō fallit. Sed tñ stultus iudicabitur: q̄a uel paruo uēdet: uel oio nō uendet. Si cæ
 lauerit: erit qdē sapiens: q̄a rei cōsulet. Sed idē malus: q̄a fallit. Rursus si repiat aliquē:
 qui aurichalcū se putet uendere: cū sit illud aurū: aut plūbū cū sit argētū tacebit ne ut
 id puo emat: an id idicabit ut magno? Stultū plane ut emere male magno Vnde itelligi
 uolebat & cū qui sit iustus ac bonus stultū esse & eū q̄ sapiēs malū. Et tamen sine p̄nicie
 fieri posse: ut sint hoies pauprate cōtenti. Trāsbibit ergo ad maiora in q̄bus nemo pōt si
 ne piculo uitæ iustus esse. Dicebat. n. nēpe iustitia ē hoiem nō occidere: alienū p̄fus nō
 attingere. Quid ergo iustus faciet: si forte naufragiū fecerit: & aliq̄s ibecillior uiribus
 tabulā cœpit: nōne illū a tabula deturbabit: ut ipse cōscēdat: eaq̄ nixus eua lat? Cū ma
 xime sit nullus medio mari testis si sapiēs est faciet. Ipsi. n. peundū est nisi fecerit. Si at̄
 mori maluerit: q̄ manus ifere alteri: iā nō iustus ē: sed stultus est: q̄ uitæ suæ nō parcat
 dū p̄cit alienæ. Itē si acie suorū fusa hostes inseq̄ cœperint & iustus ille nactus fuerit ali
 quē sauciū equo insidentem ei: ne parcat ut ipse occidatur an deiciet ex equo ut ipse po
 sit hostē effugere. Quod si fecerit sapiēs: sed idē malus. Si nō fecerit: iustus: sed idē stul
 tus sit necesse ē. Ita ergo iustitiā cū i duas partes diuisisset: alterā ciuilem esse dicēs alte
 rā naturalē: utrāq̄ subuertit: q̄ illa ciuilis sapia sit quidē: iustitia non sit. Naturalis at̄ il
 la iustitia sit quidē: sed nō sit sapia. Arguta hęc plane & uenenata sūt: & q̄. M. Tulli nō
 potuerit refellere. nā cū facit Læliū Furio respōdēre: proq̄ iustitia dicentē irrefutata
 hęc tanq̄ foueā est p̄gressus ut uideat̄ idē Lælius nō naturalē q̄ in stultitiæ crimen
 uenerat: se illā ciuilem defendisse iustitiā: quam Furius sapiam quidem eē concesserat:
 sed iniustam. Cōtra Carneadem: q̄ nec stultus pōt esse iustus nec
 sapiēs iniustus. Et q̄ inocētibus & iustis deus semp̄ optie cōsuluit: & necessaria p̄uidet
 q̄ patent ex diffinitōe stultitiæ & sapia: & quæ sit cogitatio hois & dei. Ca. xviii.
 Quid ad p̄sentem disputatiōem pertinebat: ostendit quō iustitia similitudi
 nem stultitiæ gerat: ut appareat non sine causa decipi eos: qui putant n̄a: reli
 giōis hoies stultos esse: q̄ talia uideantur facere: qualia illæ p̄posuit. Nūc ma
 ius a me exigē sentio: ut ostendā quare iustitiā deus stultitiæ specie cōuolutā ex oculis
 hoium uoluerit auferre. si prius furio respōdēro: q̄a parū plene respondit Lælius qui p̄
 fecto licet sapiēs fuerit (ut uocabatur) patrociant̄ tamē ueræ iustitiæ nullo mō poterat
 quia caput ipsum fontemq̄ iustitiæ nō tenebat. nobis facilius est ipsa defensio. Quib̄
 cælesti beneficio familiaris: ac penitus nota iustitia ē: quicq̄ illā nō noie: sed re nouimus
 Nam Plato & Aristoteles honesta quidem uoluntate iustitiā defendere cupierūt ef
 fecissentq̄ aliquid: si conatus eorū bonus: si eloquentiam: si uirtutem ingenii: diuinarū
 quoq̄ rerum doctrina iuuisset. Itaq̄ opus illorum inane atq̄ inut̄le iacuit: nec cuiq̄ ho
 minū p̄suadere potuerunt: ut eorum p̄scriptio uiueret: quia fundamentum a cælo dī

Plato

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Disciplina illa nō hūit nostrū opus certū sit: necesse ē qđ deus docuit. Illi. n. depigebāt uer-
bis. & imaginabantur iustitiam: quæ i cōspectu nō erat nec pñtibz exēplis cōfirmare
poterant qđ assererant. Respōderi. n. posset ab audiētibus nō posse ita uiui: sicut illi sua
disputatōe p̄scripserūt adeo ut nulli adhuc extiterint: qui id genus uitæ seq̄rentur. Nos
aūt nō uerbis mō: sed et exemplis ex uero petitis uera esse: qđ a nobis dicuntur: stenda
mus. Sensit igitur Carneades quæ sit natura iustitiæ: nisi qđ parū alte p̄spexit stultitiā
nō esse: qđq̄ intelligere mihi uideat qua mente id fecerit. Nō. n. ueræ existimauit eū stul-
tū esse: qđ iustū est. Sed cū sciret nō esse & rōnem tñ cur ita uideretur nō cōprehenderet
uoluit ostendere latere i abdito ueritatē ut decretū disciplinæ suæ tuere: cuius sūma
sententia est: nihil p̄cipi posse: Videamus ergo utrū ne iustitia scēdus aliquod habere cū
stultitia possit. Iustus igit si aut quū saucio: aut tabulam naufragio nō ademerit: ut ipse
aiam sui libere: stultus est. Prīmū oīum nego ullo mō fieri posse: ut hōi qđ uere ius-
tus sit: ei ut modi casus ueniat: qđ iustus neq; cuiq; nato inimicus: nec cuiq; oīo appetit
alienū. Cur. n. nauiget: aut qđ petat ex aliēa terra: cui sufficit: Cur at belligeret: aut se
alienis furoribus misceat i cuius aio pax cū hoibus p̄petua uerſet: Scilicet peregrinis
mercibus: aut hūano sanguine delectabit: qđ neq; lucrū sciat appetere: cui sufficit uictū
& nō mō ipse cædē facere sed iteresse faciētibz: ac spectare ducat nefas. Sed omitto ista
qm̄ fieri pōt: ut uel iuitus ad hęc subeunda cogat. Adeo ne iustitiam o Furi: uel potius
o Carneade cuius ē illa oīs rō tā inanē: tā supuacua tāq; cōrēptā deo putas: ut nihil pos-
sit nihilq; habeat i sese: qđ ad custodiā sui ualeat. Sed uidelicet qđ sacramētū hoīs igno-
rant: iōq; ad hęc uitā temporālē referūt oīa quāta sit uis iustitiæ scire nō possūt. Nā &
cū de uirtute disputāt: quauis itelligūt erumnis ac miseris esse plenissimā tamen expe-
tendam esse aiūt sua causa. Eius cum præmia: quæ sunt & immortalia nullo modo uident
sic rebus oibus ad hanc præsentem uitam relatis: uirtutem plane ad stultitiam redigūt
Siquidem tantos huius uitæ labores frustra & inaniter suscipit. Sed hęc alio loco ple-
nius. Interim de iustitia (ut cœpimus) cuius tanta uis ē. ut cum oculos i cælum sustule-
rit a deo mereat omnia. Recte igit Flaccus tantā esse dixit innocentia uim: ut ad tutelā
sui non egeat nec armis: nec uiribus: quacuncq; iter fecerit.

Carnea-
des

Flaccus

Integer uitæ: scelerisq; purus
Non eget mauri iaculis: nec arcu. Fulce faretra.
Nec ueuenatis grādia sagittis
Ambit Hydaspes. No pōt ergo fieri: qđ hōiē iustū iter discrimia tēpestatū: atq; bello
rū cælestis tutela custodiat: ac nō ēt si cū paricidis & nocētibus nauiget: aut malis p̄cā
ut una iustitia & inocēs aia libere: aut certe p̄tibz cæteris sola seruet sed cōcedamus
posse fieri qđ p̄pōit philosophz: qđ ergo iustus faciet: si nactū fuerit i equo sauciū aut i
mari naufragū: nō iuitus cōfiteor: moriet potū qđ occidet. nec iō tñ iustitia qđ est singu-
lare hoīs bonū: stultitiæ nomen accipiet. qđ. n. melius qđ clarius hōi esse debet qđ inno-
cētia. qđ utiq; tāto p̄fectior sit necesse ē quāto illā p̄duxeris ad extremū moriq; malueris
neqđ de inocētia rōne minuat: stultitia est inq; alienæ p̄cere cū p̄nicia suā. Num et p̄
amicitia p̄ire stultū iudicabit: quid ergo familiares illi pythagorici laudāt a nobis: quo-
rum alter se tyrāno uadem mortis p̄ altero dedit: alter ad p̄stitum t̄ps: cū iā sponsor
eius diceret: p̄sentia sui fecit: eūq; iteruentu suo liberauit: quorū uirtus i tāta gloria
non habere: cū alter p̄ amico alter et pro fide mori uoluit sed stulti putarent. Deniq;
ob hęc ipsā uirtutē tyrānus hic grām rettulit utrūq; seruando: & hoīs crudelissimi na-
tura mutata ē. quēt de p̄catus esse dicit: ut se tertium in amicitiam recipient non utiq;

Siue facturus per inhospitalem

Siue per fyrtes iter æstuosas.

Caucalū: uel quæ loca fabuloſ

æquā stultos: sed tãquã bonos & sapiētes uiros. Itaq; nō uideo q̄re cū p'amicitia & fide
 mori sūma gloria cōputat nō ēt p' inocētia p̄ire sit hoī gloriosū. Ergo stultissimi sūt qui
 nobis crimini dant mori uelle p' deo cū ipsi eū; q' p' hoīe uoluit mori i cælū sūmis laudi-
 bus tollāt. Deniq; ut cōcludā disputationē nō posse eūdē stultū esse ac iustū: & eūdē sa-
 piētē: & iniustū docet ip̄a rō. Qui enī stultus ē qd' sit bonū ac iustū nescit: & iō semp' pec-
 cat. Ducit' enī quasi captiuus a uitiis: nec resistere ullo mō pōt: q̄a caret uirtute: quã ne-
 scit. Iustus at̄ ab oī peccato se abstinet: qd' aliter facere nō pōt q̄ si habeat recti prauiq;
 notitiã. Rectū at̄ discernere a prauo q̄s pōt nisi sapiēs: Ita sit: ut nūq' possit iust' eē qui
 stultus ē neq; sapiēs q' fuerit iniustus. Q' d' si ē uerissimū manife stū ē cū q' aut naufragio
 tabulã: aut equū: saucio nō ademerit stultū nō eē quia hoc facere peccatū est a quo se sa-
 piēs abstinet. Videri tñ et ip̄e p̄fiteor p'hoīum errorē igōratiū cuiusq; rei p̄prietatē. Itaq;
 oīs hęc q̄stio nō tã argumētis q̄ definitiōe dissoluit'. Stultitia igitur est in factis dictisq;
 pignoratia recti ac boni erratio. Ergo stultus nō ē q' ne sibi qdē parcit dūmodo alteri nō
 noceat: qd' ē malū. Q' d' qdē nobis & rō & ueritas p̄scribit. In oībus enī uidemus a falib;
 q̄a sapiētia caret: cōciliatricē ē naturã. Nocēt. n. aliis ut sibi p̄sit: nesciūt. n. q̄a malū ē
 nocere. Homo uero q' sciētiã boni ac mali habet: se abstinet a nocēdo & cū in cōmō suo
 qd' aīal irrationale facere nō pōt. Et iō iter sūmas hoīum uirtutes inocētia numeratur: q'
 bus rebus apparet sapiētissimū eē. qui maluit p̄ire ne noceat ut id officiū quo a mutis
 discernitur: seruet. Nā qui uēdentis errorē nō redarguit ut aurū paruo emat. aut qui nō
 p̄fiteretur seruū fugitiuū: nel pestillētē se domū uēdere lucro & cōmodo suo cōsulēs: nō
 ē ille sapiēs ut Carneades uideri uolebat sed callidus & astutus. Calliditas & astutia in
 multis quoq; aīalibus sunt: uel cū insidiatur aliis: uel cū insidias aliorū uario genere de-
 ludūt. Sapiētia uero in hoīem solū cadit. Sapiētia enī ē intelligētia uel ad bonū rectūq;
 faciēdū uel abstinetia delictorū factorūq; improborū. Lucro at̄ nūq' sapiēs studet q̄a bōa
 hęc terrena cōtēnit: nec quēq' falli patit' q̄a boni uiri officiū ē errores hoīum corrigere:
 eosq; in uiam reducere. Siquidem socialis hominis est hac benefica natura: qua sola co-
 gnitionem cum deo habet.

Quod ignorantia immortalitatis & dei ueri prædictorum errorum est: & mortem
 meretur æternam Et q' homo non sit hoīs genitor: sed minister generationis. Et quare
 deus ueram sapientiam uoluit sub specie stultitiæ occultari.

Ca. xix.

Ed nimirū hęc cā efficit: ut stultus eē uideat' q' egere aut mori malit: q' noceat
 uel eripat aliqd' alteri q' hoīem morte deleri putat. Ex eaq; p̄suasiōe oēstū uul-
 gitiū ēt philosophorū nascunt' errores. Si enī post mortē nihil sumus: p̄festo
 stultissimi ē hoīs nō huic uitæ cōsulere ut sit q' diuina & cōmodis oībus plena. Q' d' q' sa-
 ciēt: a iustitiæ regula discedat necesse ē. Si at̄ supest hoī uita melior & lōgior qd' & philo-
 sophorū magnorū argumentis: & uatū respōsis & p̄phetarū diuinis uocibus discimus
 Hęc p̄sentē cū suis bonis cōtēnere sapiētis ē cui' oīs p̄ictura immortalitate pensat'. apud
 Cice. idē ip̄e iustitiæ defēsor. Lælius uult inq' plane uirtutis honorē. nec ē uirtutis ulla
 alia merces. Est plane & qdē uirtute dignissima quã tu Lælii nequaq' poteras suspicari
 nihil. n. diuinarū noueras litterarū q' tñ illa iqt accipit facile exigat n̄ acerbe. Erras uehe-
 mēter: si putas ab hoīe p̄miū solui posse uirtuti. Cū ip̄e alio loco uerissime differas hu-
 ic uiro q̄s diuitias obiciēs: q' ip̄ia: q' regna: q' ista putat hūana: sua diuina iudicat. Quis er-
 go te sapiētē Læli putet: cū ip̄e tibi loq̄ris cōtraria: Et paulo post adimis uirtuti q' dedi-
 sti Sed uidelicet ignorantia ueri facit incertā labentēq; sentētiã. Deinde qd' adiūgis. Sed si
 aut ingrati uniuersi: aut iuidi multi: aut inimici potētes suis uirtutē p̄miis spoliāt: O quã

DIVINARVM INSTITVTIONVM

fragilem q̄ inānem uirtutem induxisti: si spoliari potest suo premio. Quæ si bona sua diuina iudicas (ut aiebas) q̄ possint existere tā ingratis: tā inuidi: tā potētes: q̄ uirtutem spoliare ualeāt his bonis: q̄ fuerint in eā collata diuinitus? Ne illa se inqt multis solatiis oblectat: maximeq; decore se ipsā sustētat? Quibus solatiis: quo decore: cū in crimē saepe ueniat: & i p̄cā decor ille uertat? Quid enī si (ut Furius dicebat) rapiat: uexetur exterminet: egeat: auferant ei māus: effodiant ei oculi: damnet uinciat: urat miseris ēt modis necet: perdet suū p̄miū uirtus? An potius peribit ipsa? Minime. Sed & mercedē suā deo iudice accipiet: & uiuet: & semp uigebit. Quæ si tollas: nihil pōt i uita hoīum tā in utile. tā stultū uideri eē q̄ uirtus: cuius naturalis bōitas & hōestas docere nos pōt. aiām nō eē mortālē: diuinūq; illi a deo premiū cōstitutū. Sed iccirco uirtutē deus sub p̄sona stultitiæ uoluit eē cælatā. ut mysteriū ueritatis ac religionis suæ eēt arcanū ut has religiōes: sapiētiāq; terenā extollētē se altius: sibiq; multū placētē uanitatis errorisq; dānaret: ut p̄posita dēiq; difficultate per angustissimos tramites ad immortalitatis p̄miū sublimē p̄duceret. Docui (ut opinor) cur populus noster apud stultos stultus haberet. Nā cruciari atq; iterfici male: q̄ thura tribus digitis cōprehensa in focū iactare: tā ineptū uideō q̄ in piculo uitæ alterius aiām magis curare q̄ suā. Nesciūt enī quātū sit nefas adorare aliū p̄terquā deū: q̄ cōdidit cælū: q̄ humanū genus finxit: i spirauit luce donauit. Qd si seruorū nequissimus habet: q̄ dominū suū fuga deserit: i q; uerberibus: uinculis erga stulo & cruce. & oī malo dignissimus iudicat. Et si filius eodē mō æque ipius existimatur: q̄ patrē suū dereliquerit ne illo obsequat: ob eāq; cām dignus putatur: qd sit ex hæres: & cuius nomē in p̄petuū deleatur. Quāto magis q̄ deū deserit: i quē duo uocabula domini & patris æque uenerāda cōueniūt: nā ille q̄ seruū p̄cio cōparat: qd in eū beneficiū cūfert: p̄terquā alimēta: q̄ illi utilitatis suæ gratiā subministrat. Et q̄ filiū generat nō habet potestātē ut cōcipiatur: & nascatur. ut uiuat Vnde apparet non eē illū patrē sed cātūmodo generādi ministrū. Quibus ergo suppliciis dignus ē desertor eius q̄ domin⁹ uer⁹: & pater ē nisi is q̄ deus ipse cōstituit: q̄ spiritibus i iustis æternū parauit ignem: quod ipse p̄uates suos impiis ac rebellibus comminatur.

De infania eorū: q̄ deos colūt & non audēt rōne contendere cū fidelibus: & quare sacramētōrū suorū silētiū dicāt. Et q̄ religio p̄patiētiā defēdenda est: & ratione potius q̄ sacuitia: ferro: uel igne. Et q̄tū: & i q̄bus differūt religiōis ueræ cultus & falsæ. C. xx.

Isant igitur & suarū & alienarū interfectores aīarū q̄ iexpiable facinus admittāt. Primū q̄ se ipsos iugulāt p̄ditissimis demōibus seruiēdo: quos deus æterna supplicia dānauit: deide q̄ nec ab aliis deū colī patiunt. Sed auertere oēs ad mortifera sacra cōtēdūt: nitūturq; sūma diligētia: nequa sit aīa icolumis i terra q̄ saluo statu suo spectet i cælū. Quid aliud dicā q̄ miseros q̄ p̄ædonū suorū istigatiōnibus parēt quos deos esse opinātur: quorū neq; cōditionē: neq; originē: neq; nomina neq; rationē sciūt. Sed in hærentes p̄suasiōis uulgari libēter errāt & stultitiæ suæ fauēt. A quibus si p̄suasiōis eius rationē req̄ras: nullā possint reddere: sed ad maiorum iudicia cōfugiūt. Quod illi sapiētes fuerint illi probauarint: illi sciuerit: quid esset optimū seq; ipsos sensibus spoliāt ratione abdicant. dū alienis erroribus credūt. Sic impliciti rerū ignorātia: nec se: nec deos suos norūt. Atq; utinam soli errare: soli desipere uellēt. Alios etiā in cōfortiū mali sui rapiūt: quasi habituri solatiū de perditione multorū. Sed hæc ignorātia effecit ut ipse quēdis sapiētibus tā mali sint. fingūt se illis cōsultare illos ad bonā inētē uelle reuocare. num igitur hoc sermone aut aliqua ratione reddita facere nituntur? Minime. Sed ut atq; tormētis. Omira & cæca dementia, in his p̄-

LIBER SEXTVS

catur mala mēs esse: qui fidē seruare conātur. In carnificibus autem bonia: in his ne mala mens est: qui cōtra ius humanitatis: cōtra fas cōmne lacerātur: An potius in his: qui ea faciunt in corporibus innocētium: quæ nec sauiissimi latrones: nec iratissimi hostes: nec inanissimi barbari aliquando fecerunt. Adeo ne etiam sibi mentiūtur: ut uicissim bo- ni ac mali nomina transferant: & immutentur: Quid ergo? Num diem noctem uocant solem tenebras? Alioquin eadem imprudentia est bonis malorum nomen imponere: sapientibus stultorum: iustis impiorum: quin immo si qua illis fiducia est: uel in philoso- phia: uel in eloquentia arment se: ac refellant hæc nostra. Si possunt congregiantur co- minus: & singula quæq; discutiant. Decet eos suscipere defensionem deorum suorum: ne si nostra inualuerint (ut quotidie inualescunt) cū de lubris suis ac ludibriis deserantur. Et quoniam nihil possunt. Augetur enim illis religio dei quanto magis premitur: ratioe potius & hortamentis agant. Procedunt in medium pōtifices: seu minores seu maximi flammīnes: augures. Item reges sacrificioli: quisq; sunt sacerdotes: & antistites religio- nū. Conuocēt nos ad cōcionē: cohortētur: nos ad suscipiendos cultus deorū: persuade- ant multos esse quorū munere ac prudentia regantur omnia: ostendant origines & ini- tia factorū ac deorū: quo mō sint mortalibus tradita qui fons quæ ratio sit explicent: p- ferāt: quæ merces in cultu: quæ poena in contēptu maneat: quare ab hoibus se coli ue- lint: quid illis si beati sunt humana pietas conferat. Quæ oīa nō asseueratione propria: nec enī ualet quicq; mortalis hoīs auctoritas sed diuinis aliquibus testimoniis cōfirmēt sicut nos facimus. Non est opus ui & iniuria: quia religio cogi nō pōt: uerbis potius q̄ uerberibus res agenda est ut sit uoluntas dīstringant acie oculorū suorū. Si ratio eo- rū uera est: afferatur: pari sumus audire: si doceat: tacētibus certe nihil credimus. Imite- tur nos: ut rōne totius rei exponat: sicut non scētibus quidē credimus. Hos enī nō illiciti- mus (ut ipsi obiectāt) sed docēus pbāas. ostēdimus. Itaq; nemo a nobis retinetur inui- tus. Inutilis est enī deo: qui fide ac deuotiōe caret. Et tñ nemo discedit ipsa ueritate reti- nēte. Doceāt isti hoc mō si qua illis fiducia ueritatis est. loquātur: discant: audeāt inquā disputare nobiscū aliquid eiusmodi. Iā pfecto ab aniculis: quas cōtemnūt: & a pueris nostratibus error illorū ac stultitia ridebitur. Cū enim sint peritissimi: deorūq; pge- niē & res gestas & imperia: & interitus: & sepulchra de libris nouerint ipsosq; ritus qui bus sunt initiati ex rebus gestis hominū: uel ex casibus: uel etiam ex moribus natos sci- ant: incredibilis demētia est deos putare: quos fuisse mortales negare nō audeāt: uel se tā imprudētes fuerint: ut negēt: suæ illos ac illorū litteræ coarguēt: ipsa deniq; illos sa- crorū initia cōuiacēt. Sciāt igitur ex hoc ipso quātū inter sit inter uerū & falsū: quando ipsi qui sunt eloquentes persuadere nō possunt: imperiti ac rudes possunt: quia res ipsa & ueritas loquitur. Quid ergo? Sæuiunt ut stultitiam suam dum munere uolunt au- geant longe diuersa sunt carnificina & pietas nō potest pietas cum ui: aut iustitia cum crudelitate coniungi: sed merito non audent de rebus quicq; docere diuinis: ne & a no- stris rideantur: & a suis deserantur. Nam forte uulgus: cui simplex incorruptumq; iu- diciū est si mysteria illa cognoscat: in memoria mortuorum constituta damnabit: ali- udq; uerius quod colat quæret. Hinc fida silentia sacris constituta sunt ab hominibus callidis: ut nesciat populus quid colat. Cum aut nos in eorū doctrinis uersemur: cur no- bis aut nostris nō credunt qui utrunq; nouimus: aut inuidēt: quia falsis uerā prætuli- mus: sed defendenda sunt inquit publice suscepta sacra. O q̄ inhonesta uoluntate mi- seri errant. Sentiūt enī nihil esse in rebus humanis religione præstantius: eāq; sūma ui oportere defendi. Sed ut in ipsa religione: sic in defensionis genere falluntur. Defenden-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

da. n. religio ē nō occidēdo: sed monēdo: nō sēuitia: sed patiētia: nō scelere. sed fide. Illa n. malorū sūt: hęc bonorū. Et necesse ē bonū i religioē uerfari nō malū. Nā si sāguine: si tormētis: si malo religionē dēdere uelis: iā nō dēdet illa: sed polluet & uiolabitur. Nihil ē. n. tā nolūtariū q̄ religio: i qua si aius sacrificantis auersus ē: iā sublata: iā nulla ē. Recta igit̄ rō ē: ut religionē patiētia uel morte dēdas: i qua fides cōsecrata & ipsi deo grata ē: & religioi addit auctoritatē. Nā si is q̄ i hac terrestri militia regi suo fidē seruat i aliquo egregio facinore: si postea uixerit acceptior sit & clarior. Si perierit: sūmā cōseq̄ gloriā: q̄ p̄ duce suo morte occubuerit. Quāto magis ipatori oīum deo fides seruāda ē q̄ nō tātū uiuētibus: sed & mortuis premiū pōt uirtutis exoluere. Igit̄ dei cult⁹ quoniā militiae caelestis ē: deuotionē maximā fidēq̄ desiderat. Quomō. n. deus aut amabit colētē si ipse nō amet̄ ab eo? Aut praestabit praecati q̄q̄ dorauerit: cū ad praecādū neq̄ ex aīo neq̄ obseruāter accedat? Istiāt cū ad sacrificandū ueniūt: nihil inītiū: nihil propriū neq̄ obseruāter accedat? Istiāt cū ad sacrificandū ueniūt: nihil inītiū: nihil propriū diis suis offerūt: nō itegritatē mētis: nō reuerētiā: nō timorē. Peractis itaq̄ sacrificiis inanibus: oēm religionē i tēplo & cū tēplo sicut uenerāt relinquūt: nihilq̄ secū ex ea neq̄ afferunt: neq̄ referunt. Inde est q̄ eiusmodi religiones nec bonos facere possūt: neq̄ firme ad imutabiles eē. Traducunt itaq̄ ab his hoīes facile quia nihil ibi ad uitam nihil ad sapiam: nihil ad fidem dīscitur. Quae est enī supstitio illorū deorū: quae uis? que disciplina? que origo? que rō? qd̄ sūdāmētū: quae substātia? quo tēdit: aut q̄ pollicet̄: ut ab hoīe possit fideliter seruari fortiterq̄ defendi? In qua nihil aliud uideo: q̄ ritū ad solos digitos prinentē. Nostra uero religio eo firma est: & solida & imutabilis q̄a iustitiā docet: quia nobiscū sp̄ est: q̄a tora i aīo colētis ē: q̄a mētē ipsā p̄ sacrificio hēt. Illic nihil exigit̄ aliud q̄ sāguis pecudū: & fumus: & iēpta libatio. Hic bōa mēs purū pectus: inocēs uita. Illuc ueniūt sine delectu adulterae ipudicae: lenae: procacēs: obscenae meretrices. Veniūt gladiatores latrōes: fures uenefici: & praecāt̄ nihil aliud q̄ ut scelera ipune cōmittāt. Quid enī latro sacrificās: aut gladiator roget: nisi ut occidat. Quid scenerarius: nisi ut fallat. Quid meretrix: nisi ut plurimū peccet? Quid adultera: nisi ut mortem uiri optet: aut ut sua ipudicitia celet? Quid lena: nisi ut multos bōis exuat? Quid fur: nisi ut plura rapiat? Hic uero ē leui cōmuniq̄ peccato locus nullus ē. Et si q̄s ad sacrificiū nō itegra cōscia uenerit: audit quae illi deus cōminet̄: ille qui latebras cordis uidet: qui pcis sp̄ ifestus ē & exigit iustitiā: q̄ fidē poscit: Quis huic mala: mēti aut malae preci locus ē? At illi ifallices nec ex sceleribus suis itelligunt q̄ malū sit qd̄ colūt quādo quidē flagitiis oibus in quati ueniūt ad praecādū. & se pie sacrificare opināt̄. Si cutē lauerit: tāq̄ libidinem intra pectus iclusā ulli amnes abluāt: aut ulla maria purificent. Quāto satius est mētē potius eluere: quae malis cupiditatibus sordidat̄ & uno uirtutis ac fidei lauacro uniuersa uitiā depellere: Qd̄ qui fecerit: quēlibet iquinatū ac sordidū corpus gerat: satis prius est.

Quod hostes suos adorat stulta gentilitas: quorū cultus non modo christiani: sed & philosophi & domestici cultores deorum destruunt Cap. xxi.

Stiāt q̄a nesciūt quid uel quo mō sit colēdum caeci & iprudentes in contrarium cadūt. Adorāt itaq̄ hostes suos: latrones & interfectores suos uictimis placant. Et aīas suas cū thure ipso cremādas aris detestabilibus iponūt. Irascūt̄ ēt miseri q̄ nō similes aliū peant incredibili mētū cecitate. Quid enim uideat: q̄ solē nō uidēt: quasi uero si dii eēt: indiget̄ hoīum auxilio uersus cōtemptores suos: quid ergo nobis irascūtur: si illi nihil possūt: nisi q̄ ipsi deos suos destruūt: de quorū ptate diffidunt magis in religio: q̄ q̄ oīno nō colunt: Cicero in suis legibus cū caste ad sacrificia praeciperet ac dere pietatē inq̄t adhibeto: opes amoueto. O q̄ secus saxit. Deus ipse uindex erit: Re-

LIBER SEXTVS

de hoc quidē. Neq; enim fas est de spere de deo: quē ideo colas: quia potentem putes. Nā quo mō vindicare colentis iniuriā pōt: qui sua nō pōt. Libet igit̄ ex his quærere: cui potissimū prestare se putent cogēdos iniuros ad sacrificiū. His ne quos cogūt: an nō est beneficium qd' ingerit̄ recusant: sed consulendum est etiam uolentibus: quando quid bonum scit nesciunt. Cur ergo tam crudeliter uexant: debilitant: cruciant: si saluos esse uolunt. Aut unde pietas tam impia: ut eos miseris modis aut pdant: aut inutiles faciant quibus uelint esse consultum? Aut uero diis praestant: at nō est sacrificium: qd' exprimitur ab iuro: nisi. n. sponte atq; ex animo fiat: execratio est: cum hostes proscriptione: iniuriis: carcere tormentis adacti faciunt. Si dii sunt isti: qui sic collūt: uel ppter hoc solum colendi non sunt: q; sic coli uolunt: digni scilicet detestatiōe hoīum quibus cum lachrymis: cum gemitu: cum sanguine de membris omnibus fluente libatur. At nos cōtra nō expetimus ut deum nostrum: qui est omnium creator: uelit: nolit: colat aliquis i uitus: nec si non coluerit irascimur. Cōfidimus enim maiestati eius: qui tam contemptum sui possit ulcisci: q̄ seruorū suorū labores & iniurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur ne uerbo quidem reluctamur. Sed deo remittimus ultionem: non ut hi faciūt: qui de sensores se esse deorū suorū uideri uolūt: & seruiūt efferate aduersus nō colētes. Ex quo intelligi dat̄: q̄ nō sit bonū deos colere: quoniā bono potius adducendi homines ad bonum fuerant: nō malo. Sed quia illud malū est: etiam officium eius bono caret. At enim puniendi sunt qui destruunt religiōes. Num peius nos destruimus q̄ uario Agyptiorū: qui turpissimas bestiarum ac pecudum figuras colunt: quaedam etiam pudenda dicta tanquam deos adorant. Num peius q̄ idem ipsi: qui cum deos se colere dicant tamen eos publice turpiter que derident: de quibus etiam per mimos agi: cū risu & uoluptate pariuntur. Qualis hęc religiō aut quanta maiestas putanda est: quæ adoratur in templis illudatur i theatris. Et qui hęc fecerit: non pœnes uiolati nominis pendunt: sed honorati etiam laudatiq; discedūt. Num peius nos destruimus: q̄ quidam philosophi qui omnino nullos deos esse aiunt. Sed omnia sua sponte esse nata: omnia fortuitu fieri quæ geruntur: Num peius q̄ epicurei: qui esse quidem deos: sed curare quicquam negant: neq; irasci eos: neq; gratia cōmoueri? Quibus dictis utiq; persuadunt colendos omnino non esse. Si quidem nec colentes respiciunt: neq; non colentibus irascuntur. Preterea cum contra metus differunt: nihil aliud efficere conantur: q̄ ut nemo deos timeat: Et hęc tamen ab hominibus & audiuntur libenter & differūt impune.

Quare maligni spiritus instigant cultores suos in persecutionem fidelium: & quare uera religiō uideatur inanis.

Cap. xxiii.

On ergo ideo aduersus nos insaniunt: quia dii non colunt̄ a nobis: a multis enim nō colūtur: sed quia ueritas pœnes nos ē: quæ (ut est uerissime dictum) odium parit. Quid igit̄ existimabimus nisi nescire illos qd' patiāt? Pergit̄ enī cæco & irrationabili furore: quē nos uidemus: illi nesciunt: nō enī ipsi homines persequuntur: qui cām cur irascerentur: innocentibus nō habēt: sed illi spiritus cōraminati ac perditī: quibus ueritas & nota est & inuisa: insinuant se mentibus corū: & instigant nescios in furem. Hi enim quandū pax est in populo dei: iustos fugitant & pauent. Et cum corpora hominū occupant: animasq; diu uexant: adiurant̄ ab his: & in noīe ueri dei fugantur. Quo audito tremunt & exclamant: & uti uerberariq; se testantur: & interrogati qui sint quando uenerint: quomodo in hominem irreplerint: confitentur: sic extorti & excruciatī uirtute diuini noīs exultant: propter hęc uerba & minas: sanctos & iustos uiros se peroderunt. Et quia per se nocere his nihil possunt: publicis eos odiis persequuntur:

DIVINARVM INSTITVTIONVM

quos sibi graues sentiunt; exercēt sauitiā q̄ uiolētissime possunt: ut aut eorū fidē minu-
ant p̄ dolorem: aut si id efficere nō querint: auferāt oīno de terra: ne sint q̄ possint eorum
nequitiam coercere. Nō me fugit quid respōderi ecōtrario possit. Cur ergo deus singu-
laris: ille magnus: quē rerum potentem: quē dominū oīum confiteris. Hæc fieri patitur
nec cultores suos aut uindicat: aut tuef̄. Cur deniq; qui eum nō colunt opulenti & po-
tentes: & beati sunt: & honoribus regnoq; potiuntur: eosq; ipsos ditioni suæ ac potesta-
ti subiectos habent: Reddenda & huius rō est rei: neq; d remaneat erroris. Nā i primis
hæc cā ē cur existimef̄ rō dei uiuū uim nō habere: q; iducāt hoies sæpe terrenorū ac præ-
sentiū bonorū: quæ ad curā mentis nullo mō ptinēt: q; bus quia carere iustos uident: &
affluere iniustos: & dei cultū inanē arbitrant̄: in quo inesse illa nō cernūt: & deorū ritū
existimant ueros: quoniam cultores eorū & diuitiis: & honoribus: & regnis fruunt̄. Ve-
rum hi q; sunt in hac existimatione nō pficiunt alterius uim rōnemq; hois: q; tota nō in
corpore: sed i mēte ē. Nihil. n. uident āplius: q; uidet̄: corpus. s. qd̄ q̄ oculis manuq; tra-
ctabile ē i beciliū: fragile: mortale est: cuius sūt illa oīa bona quæ cupiditati ac miracu-
lo sunt: opes: honores iperia quoniā corpori afferunt uoluptates: & iō tam caduca sunt
q; corpus ipsum. Animus uero in quo solo est hō: quoniam subiectus oculis nō ē: nec bo-
na eius inspici possunt quæ in sola uirtute sunt posita. & ideo tam stabilis est: & cōstās
& perpetuus sit necesse est: sicut ipsa uirtus: in qua est animi bonum.

Quare deus electos suos tradita impiis potestate uexari patiatur: Cap. xxiii.

Ongum ē uniuersas uirtutum species pmere ut de singulis doceam q̄ necesse
1 sit sapientē ac iustum uirum longe ab illis bonos abhorrere: quibus qui fruūt̄
ministri deorū cultus ueri: & efficaces eē credūtur: qd̄ ad præsentē ptinet quæ
stionē satis est si ex una uirtute id pbemus qd̄ intendimus. Nempe magna & præcipua
uirtus est paciētia: quā pariter & uulgi publicæ uoces & philosophi: & oratores sum-
laudibus concelebrant. Q d̄ si negari pōt: quin summa sit uirtus: necesse est iustum &
sapientem uirum in potestate esse hominis iniusti: ut capiat paciētiā. Paciētia est
n. malorū: q; aut iserunt̄: aut accidūt cū æquamine platio. Ergo iustus ac sapiēs: q̄
uirtutē capit: hēt in se paciētiā: qua carebit oīno: si nihil patietur aduersi. Contra qui
in rebus p̄speris agit ipatiens est & uirtute maxima caret. Impatiētē dico: quia nihil pa-
tis innocētiā quoq; seruare pōt quæ & ipsa iusto & sapienti uirō ppria ē uirtus. Sed &
nocet sæpe & cōcupiscit aliena & rapit quæ cupierit p̄ iniuriā: q̄ uirtus exp̄ uitio pec-
tatoq; subiectus ē: & fragilitatis oblitus animo insolenter elato tumet. Inde iniusti ac
deū nesciētes: & diuitiis: & potentia: & honoribus floret. Hæc. n. cūcta iniustitiæ præ-
mia sunt: quia & ppetua esse nō possūt: & p cupiditatem uiolentiāq; quærunt. Iustus
uero ac sapiēs: quia illa oīa hūana sunt (ut ē a Lælio dictū) sua hona diuina idicat. nec alie-
nū quicquā cōcupiscit: ne quē cōtra ius humanitatis lædat oīno: nec ullā potentia ho-
noremue desiderat: ne cui faciat iniuriā. Scit. n. conctos ab eodē deo & eadem cōditioe
generatos iure fraternitatis eē cōnnectos. Sed & suo contentus & paruo: quia fragili-
tas suæ mēmor nō amplius quærir: q̄ unde uitā sustentet: & ex eo ipso: qd̄ hūerit iperti-
tur ēt non labenti quia pius est: pietas etiā sūma uirtus est: & accidit ex eo q; uolupta-
tes caducas uitiosasq; cōtemnit: quarū cā opes appetūtur: quoniā continens est ac libi-
dinum uictor: & nihil timoris ac insolentiæ gerens non extollit se alius: nec erigit sup-
bum caput. Sed placidus & cōcor: planus: & communis est quia cōditionem suam no-
uit. Cum ergo iniuriā nulli faciat & nec aliena rapiat: nec sua quoq;. Si auferant̄ de-
fendat: cū sciat eē illatā iniuriā moderate facere: quia uirtute præditus est: necesse est iu-

stum hominem subiectum eē: iniustus: & contumeliis ab insipiente affici sapientem: ut
 & ille peccet: quia iniustus est: & hic in se uirtutem habeat: quia iustus est. Siquis autē
 uolet scire cur malos & iniustos deus potētes beatos & diuites fieri sinat: pios cōtra hu
 miles: miseros: inopes esse patiat: sumat eū Senecæ librū: cui titulus ē. Quare bonis ui Seneca
 ris multa mala accidāt: cū sit prudētia: in quo ille multa nō plane ipitāia seculari: sed sa
 piēter ac pene diuinitus locutus. Deus igit hoies p liberis hēt: sed corruptos & uitiosos
 luxuriose ac delicate patit uiaere: qā nō putat emēdatiōe sua dignos. Bonos aut quos di
 ligit: castigat sapiē: & assiduis laborib⁹ ad usū uirtutis exercet: nec eos caducis ac mor
 talib⁹ hois corrūpi ac deprauari sinit. Vnde nemini debet mirū uideri: si p nris saepe de
 lictis castigamur a deo. Immo uero cū uexamur ac p̄mimur: cū maxie grās indulgētissi
 mo patri: q; corruptelā nra nō patit lōgius pcedere: sed plagis ac uerberibus emēdat.
 Ex quo intelligim⁹ nō eē deo curā: qm̄ cū peccamus: irascit. Nā cū posset populo suo
 & opes: & regna largiri. sicut dederat aī iudæis quorum nos successores ac posteri su
 mus: iccirco eē uoluit sub aliena ditiōe atq; ipio degere: ne rerū p̄sperarū fœlicitate cor
 ruptus: in luxuriā laberet: ac dei præcepta cōtēneret. Sicut illi maiores nri: q; saepe terre
 nis ac fragilibus his bonis etheruati: aberrauerūt a disciplina legis uinculaq; rupūt p
 uidit. Ergo q̄tenus cultoribus præstaret q̄tē: si mādata seruasset & tñ eos emādat: si
 præceptis nō obtēpasset. Itaq; nec tā corrūpent ocio: q̄ p̄res eorū licētia: premi eos ab
 his uoluit: i quorū manibus collocauit: ut & labātescōfirmet: & corruptos ad fortitudi
 nē reparat: & fictos experiat ac tēpet. Quomō enī pōt ipator militū suorū pbare uirtu
 tem: nisi habuerit hostē? Et illi tñ aduersarius exurgit iuito: qā mortalis ē: & uinci pōt.
 Deo aut qā repugnari nō pōt: ipse aduersarios nomini tuo excitat: nō q contra ipsū deū
 repugnet: sed cōtra milites eius ut deuotionē ac fidē suorū uel pbet: uel corroboret: do
 nec præsurā uerberibus desluētē corrigat disciplinā. Est & alia cā cur aduersus nos p
 secutiōes fieri sinat: dei populus augeat. Nec est difficile mōstrare cur aut quō illud fi
 at. Primū fugant a deorū cultoribus plurimū odio crudelitatis. Cur. n. talia sacrificia nō
 horreat: Deinde placet q̄busdā uirtus ac fides ipsa nōnulli suspicant deorū cultū nō si
 ne cā malū putari atā multis hoibus: ut emori malint q̄ id facere: q̄ alii faciūt ut uiuāt
 Aliqui cupiūt scire q̄dnā sit illud bonū: qd̄ ad mortē usq; defendit: quod oibus quæ in
 uita iocūda & cara sūt præferat: quo nec bonorū: nec lucis amissio: nec dolor corpis: nec
 uiscerū cruciamēta deterrēt. Valēt hæc plurimū: sed illæ maxie causæ nostrorū nume
 rū setop auxerūt. Audit circūstās populus iter ipsa tormēta dicētes nō sacrificare se la
 pidibus manufactis sed deo uiuo: q̄ sit i celo. Multi hoc uerū eē itelligūt: & in pectus ad
 mittunt. Deinde. aut fieri solet in rebus icertis dum inter se inuicē quarūt: quæ sit hu
 ius præstatiā cū multa quæ ad religionē ptinent diuulgata: ac p̄umorē uicissim aucu
 pata discunt: quæ qā bona sunt: placeant necesse est. Præterea ultio secuta sicut semp
 accidit ad credendū uehemēter impellit. Nec qdē leuis cā est: q̄ immundi dæmonum
 spiritus accepta licentia multorū se corporibus imergūt: q̄bus postea reiectis: omnes
 qui resanati fuerint: adhæreant religiōi: cuius potentiam senserunt: ne tot causæ in unū
 collatæ magnā deo multitudinē mirabiliter acquirunt.

Quod bonorū tortores torquebūt: & malas bestias deterra aufert deus. Ca. xxiiii.

Vicquid ergo aduersum nos mali principes moliantur fieri ipse permittit: Et ta
 q̄ men iniustissimi p̄secutores: quibus dei nomen contumeliā ac ludibrio fuit nō
 se putent impune laturos: quia indignationis aduersus non eius quasi ministri
 fuerunt. Punientur. n. iudicio dei: qui accepta ptate supra humanū modū fuerint abusi:

DIVINARVM INSTITVTIONVM

& insultauerint etiã deo supbius: eiusq; nomē æternū uestigijs suis subiecerint ipse nefa-
neq; calcādū. Propterea uēdicaturū se eos celeriter pollicet & exterminaturū bestias ma-
las de terra. Sed idē quis populi sui uexatiōes: & hic p̄nti soleat uēdicare: tñ iubet nos ex-
pectare patienter illū cælestis iudiciū diē. quo ip̄e p̄ suis quēq; meritis: aut honorat aut
puniat. Quapp nō sp̄ent sacrilegæ aīæ cōreptos: & multos fore quos sic obterūt. Ve-
niet rabiosis & uoracibus lupis merces sua: q; iustas & simplices aīas nullis facinoribus
admissis excruciauerit. Nos tātumō laborem: ut ab hoibus nihil aliud in nob̄ nisi sola iu-
stitia p̄uīat. Dem̄ operā totis uirib; ut mereāur a deo simul & ultionē passiōis & p̄miū
Lactantiū Firmiani diuinarum institutionum aduersus gentes de uero cultu ad Consta-
tinum imperatorem liber sextus.

Quod innocentia uerissimus dei cultus est: quam rem carnalis homo corpori dedi-
tus nescit. Capitulum primum

Q uod erat officium suscepti muneris diuino spiritu instruente: a sus-
fragate ipsa ueritate cōpleuimus. Cuius asserēdæ atq; illustrādæ cā-
mibi & sciam & fidē ipse dominus noster iposuit: sine quo nec sciri
q; p̄t nec explicari. Venio nūc ad ipsū qd̄ est sūmū opis huius: &
maximū: ut doceā quo ritu: quoue sacrificio deū coli oporteat. Id. n.
ē hoīs offm̄: i eo q; sūma rerū: & oīs beatæ uitæ rō cōsistit qñ qd̄ p̄-
pterea facti & ispirati ab eo sumus: nō ut cælū uideremus & solē qd̄

Anaxago Anaxagoras putauit Sed ut artificē solis & cæli deū pura & integra mente coleremus
ras Quāuis at̄ precedentibus libris p̄ ingenii mediocritate defēderim ueritatē tamē ex ri-
tu quoq; ip̄so eluere uel maxime p̄t. Nihil. n. sancta & singularis illa maiestas aliud
ab hoīe desiderat: q̄ solā inocētā: q; si q̄s obtulerit dō: satis pie religioseq; litauit. Hoīes
at̄ neglecta iustitia: cū sint oibus flagitijs ac sceleribus inq̄nati: religiosos se putāt: si tē-
pla ac aras hostiarū sanguine cruentauerint: si foco adorauerint: ac ueteris uni p̄fusio-
madefecerint. Quinetiā sacras dapes apparāt: & exquisitas epulas quasi aliqd̄ idē habi-
turi offerūt. Quicqd̄ aspectu earū: q; qd̄ dō: e aut odore percipit ē: & hæc grata esse dijs
suis nō ex aliqua diuinitatis ratione: quā nesciūt: sed ex suis cupiditatibus iudicāt: nec
intelligūt terrenis opibus deū nō idigere. Nihil. n. sapiūt nisi terrā: bonaq; & mala soli
corporis uoluptate p̄pendūt. Huius arbitrio ut religionē ponderāt sic totius uitæ suæ ac-
ta disponūt. Et quoniā se semel a cæli cōteplatiōe auerterūt: sensumq; illū cælestē cor-
pori m̄cipauerunt: libidinibus frena p̄mittunt: tãq; secū ablaturi uoluptatē: quā mo-
mētis oibus cape festinant: cum aīus ministerio corporis: nō corpus ministerio animi uti
debeat. Idē maximum iudicant opes: quasi bonis artibus assequi nō p̄nt: malis assequū-
tur: fraudant: rapiunt: spoliant: insidiant: abiurat. Nihil deniq; moderati aut p̄si habēt
d̄m̄ nō auro corruscēt: argēto: gēmis: uestibus fulgeant: auidissimo uentri opes inge-
rant: stipati familiarum gregibus p̄ domitum populū semp̄ incedant. Sic addicti & ser-
uīetes uoluptatibus: uim uigorēq; mētis extinguunt: & cum uiuere se maxie putant: ad
mortem concitatissime properant. Nam sicut in secūdo libro docuimus: cæli ratio in
aīo terre autē in corpore est: quia bona negligunt animi corporis appetunt: i tenebris
ac morte uersant: quæ sunt terræ atq; corporis: quia uita & lumē de cælo ē: cuius quo-
niam exptes sunt corpori seruiēdo: lōge absunt ab intellectu rerū diuinarum. Eadē mi-
seros ubiq; cæcitas premit sicut qui sit uerus deus ita q; sit uerus cultori ignorant.

Quod deus nec esurit: nec sitit: nec in tenebris est: ut ei oporteat hostias immolari:
aut uina offerri: uel lumina. Et quare hæc offerant dijs gentium quæ fidem rectam